

Adalbertus Basiliensis episcopus s-s. Ego Heimmo [Heimmo] Vverdunensis episcopus s-s. Ego Walti [Walter] Heistedenensis [Walter Heisteden]. episcopus s-s. Signum Richardi Fuldensis [Fuld. abbat.]. Signum Arnoldi Herfordensis abbat. Signum Bruchardi abbat. Signum Ryodhois [Fluvanen. abbat.]. Signum Gottifredi ducis. Signum Beringardis [Beringardi] ducis. Signum Thiederici [Thiederici] ducis ^b. Signum Welfonis [Welfonis] comitis. Signum Cuno-

nis comitis. Signum 194 Cunradi [Kunradi] comitis. Signum Octonis [Otonis] comitis. Signum Adilbrahtis [Adilbrahtis] comitis. Bobonis [Signum Bob.] comitis. Signum Frederici comitis. Signum Bezelin comitis. Signum Ezonis comitis palatii. Signum Frederici Camerarii. Signum Ezonis infertoris [Infercorum]. Signum Heimzonis [Heunzonis] pincerarii. Signum Huzis Alimunberenger. Adilman. Adhilbero ^c.

^a Ista subscriptio deest in authent. Innocentii IV.

^b Post signum Thiederici ducis in authent. Innocentii IV legitur: Signum Simonis comitis.

^c In authent. Innocentii IV sequitur: Ego Wicefinus Astraburgensis episcopus. Signum Ryodhois Fluvanen. abbat.

195 DISSERTATIO

DE CHARTULA COMITISSÆ MATHILDÆ

SEU DONATIONE S. SEDI SEMEL ET ITERUM FACTA.

CAPUT PRIMUM.

De nomine, conditione, situ, vicibus terræ Mathildis.

I. Quanquam duo Romanorum reges, post sanctum imperatorem Henricum, diadema imperiale susceperint, Conradus Salicus anno 1027 a Joanne XIX, ejusque filius Henricus a Clemente II an. 1046, ac proinde jura omnia sanctæ sedis suo uterque diplomate confirmaverit, quod usu receptum erat, eorum tamen neutrum ditiones sanctæ sedis amplificasse diplomata sequentium imperatorum demonstrant. Permutatio tantum Beneventanæ civitatis facta est a prædicto Henrico cum transalpinis Ecclesiæ juribus, ut præcedenti dissertatione (n. 43 et seqq.) vidimus, dum sanctus Leo IX Wormatiæ degeret anno 1053. Duo autem singularia undecimo Ecclesiæ sæculo evenerunt, quæ maximum Ecclesiæ ditionibus incrementum attulere. Primo scilicet Romani pontifices Northmannorum ope antiqua jura sanctæ sedi vindicarunt in Apuliæ et Calabriæ ducatu, et principatu Capuæ, ex quibus Neapolitanum regnum evaluasse postmodum constat: et in Siciliæ insula, septem jam sæculorum præscriptione confirmata; deinde magna illa comitissa Mathildes, absque prole decedens, bonorum suorum omnium apostolorum principem heredem instituit, ut ait Domnizo:

Propria clavigero sua subdidit omnia Petro;
Jauitor est cœli suus hæres, ipsaque Petri:
Accipiens scriptam de cunctis Papa benignus.

De primo ex duobus his capitibus nonnihil est dictum in superioribus, et opportune aliquid adiciendum erit. At de altero, seu de Mathildica donatione, cum opinio aliorum alia in editis tot libris reperitur, serio agam necesse erit in præsentia.

II. Donationem hujusmodi semel et iterum factam esse inter omnes tam veteres quam recentiores constat. Primum scilicet Canusii anno 1077 postquam Mathildes deprehendit Henrici IV regis Romanorum 196 pœnitentiam fuisse falsam, sibi que metuere ab eodem coepit. Rem narat Domnizo comitissæ ejusdem capitulum, et hujus auctoritate uberius card. Baronius (1077, n. 23) et Florentinus (*Memor.* lib. II, p. 181), Petrus Diaconus Leonis Ostiensis continuator, quem Baronius alii que Ostiensem ipsum minus recte appellant; non enim senserunt continuationem Ostiensis incipere a cap. 34 libri III *De renovatione Ecclesiæ sancti Martini*; Petrus, inquam, Diaconus (lib. III, cap. 49) Domnizoni astipulatur, « Anno autem, aiens, Dominicæ incarnationis 1077, Mathilda comitissa Liguriæ et Tusciæ, iram imp. Henrici sibi infesti metuens, Liguriam et Tuscelam provincias Gregorio pape et S. Rom. Ecclesiæ

B devotissime obtulit. Hæc ergo causa inter pontificem et Romanum imperium dissensionis et odii fomitem ministravit. » Diploma istud primum periisse constat ex altero, quod comitissa eadem quinque et viginti post annos condidit, anno videlicet 1102 juxta illius tenorem; exstatque hoc postremum apud Baronium (eod. an. n. 20), Leibnitium (*Scriptor. rer. Brunsw.*, tom. II, p. 687), Muratorium (*Rer. It. Script.*, tom. V, p. 384) pluresque alios, quos prætermitto una cum Lunigio (*Cod. It. Dipl.* tom. II, p. 701; et *Spic. Eccl. contin.* I, p. 163). Nam compertum habeo editiones omnes profectas esse ex pervetusto illo codice Vaticano olim card. Sirleti, unde illud transcripsit card. Baronius. Quod Leibnitius luculenter testatur (*Id.*, tom. I, *Introd.*): « Adjeci, inquit, et chartulam comitissæ Mathildis super concessione bonorum suorum facta Romanæ Ecclesiæ, quæ in eodem codice ascripta reperitur, neque scio an ejus authenticum exemplar alibi habeatur. » Deinde usum se esse fatetur ill. Laurentii Zacagni bibliothecæ Vat. custodis ope in recensendo tum ipsam chartulam, tum Vitam Mathildis ab ejus capellano Domnizone conscriptam.

III. Chartulæ ejusdem exemplum, quod per me prodit in lucem, præferendum haud dubie est quibuscunque aliis undelibet desumptis. Albiniano enim ex codice præstantissimo, unde monumenta alia meo lectori exhibui, non uno ex capite describendum atque evulgandum mihi esse intellexi. Primo siquidem auctor codicis Cencio antiquior, et, verbo absit invidia, in colligendis vetustis monumentis diligentior atque accuratior fuit. Deinde Leibnitianam recensionem pluribus in locis mendosam ostendit. Postremo emendationes a Muratorio factas aliorum diplomatum ope inutiles reddit, ipsæque se prodit ex comitissæ autographo exceptum. Quamobrem ad diploma quod attinet, nul. um ex tot apographis ante hunc diem in lucem proiit Mathildicæ chartulæ magis simile. Utinam 197 chartulæ ipsius summa non esset ubique eadem! Unus siquidem apostolorum princeps instituitur hæres honorum omnium magnæ comitissæ; at bona ista non ut in pluribus ejus diplomatibus pro variis monasteriis atque ecclesiis singillatim enumerantur, sed aut bonorum suorum omnium, aut propriæ terræ generali nomine designantur:

Cui propriæ sortem telluris subdidit omnem,

ait supralaudatus Domnizo, quo integrior testis haberi non potest. Quæ res multæ inter antiquos recentesque auctores dissensionis causa fuit. Alii siquidem provincias, civitates et castra alii, alii que prædia duntaxat bona propria Mathildis fuisse contendunt. Leonis O-

tiensis continuator Liguriam et Tusciam pontifici et S. R. Ecclesie donatis affirmat, quod fieri nequaquam potuit. Dominicus Mellinus, qui anno 1589 librum edidit pro sua ætate satis eruditum de rebus Mathildis, et post quinquennium libri ejusdem apologiam adversus D. Benedictum Luchinum Mantuanum ord. Ben., opinionem sequitur Joannis Villani (lib. iv, c. 20) de quibusdam oppidis a Beatrice coemptis, aliisque a Mathilde ædificatis, deque multis hujus opibus et prædiis, quæ nostram questionem integram relinquunt. Luchinus prædictus (*Chron.* c. 3) Beatrici dotem constitutam fuisse ait a consanguineo Henrico II *Mutinam, Lucam, Regium, Parmam*. Felix Contelorius, vir maxime eruditus in sua Mathildis genealogia (p. 61 seq.), de nuptiis ejus loquens cum Welfone Bavaricæ ducis filio, affert Mathildianas literas ex chron. Bohem. Cosmæ Pragænsis, quibus *totius regnum Lombardiæ*, plurimasque civitates et oppida Welfoni promittit. At regnum Langobard. juris imperii erat.

IV. Hisce autem ex auctoribus ingentes Mathildis divitias veras falsasve discimus, nihil vero lucis acquirunt bona propria sanctæ sedi relicta. Secus esse videretur de Francisco Maria Florentino, qui anno 1642 librum edidit, cui fecit nomen *Memorie di Matilde la gran contessa d'Italia*. At si monumenta dempseris, quæ plurimas Mathildis donationes, et decreta, chartasque continent, per devia eum abire comperies. Idem vero alodialia tantum bona donata esse putat (lib. ii, p. 344). Quid vero? Post annos quatuor et quinquaginta, seu 1696, D. Benedictus Bacchinius, aliis omnibus facile preferendus, sua in absolutissima historia monasterii sancti Benedicti de Padolirone agens de hac donatione (lib. ii, p. 74), inter causas iræ maximæ, quæ Henricus IV exarsit in Mathilde, « donationem omnium suarum ditionum, quam fecit Mathildes sanctæ sedi, » recenset. Infra autem (lib. iii, p. 441 seqq.) questionem 198 movet, num alodialia tantam, an etiam regalia bona intelligi debeant. Deinde aliens abs re sua esse istud inquirere, questionem discutiendam permittit tractantibus hanc materiam ex professo. Quod profecto est Florentinii opinionem ad trutinam revocare, atque integram rem relinquere.

V. Attamen incredibile dictu est, quanto cum plausu Godefridus Guillelmus Leibnitius, Ludovicus Antonius Muratorius, nostrisque diebus Christianus Ludovicus Scheidius Jctus, Florentinii opinionem acceperint. Quam quidem consultius deseruissent cum Bacchino, ut ex dicendis fiet evidens. Leibnitius quippe in ipsa sui operis introductione: « Notandum autem est, inquit, ea tantum donasse Mathildem, quæ jure proprietario, seu allodii possidebat. Itaque ducatus Spoleti, aut Tusciæ marchia, et quæ alia beneficio Cæsaris feudali majores ejus habuerant, comprehendi donatione non potuisse. » Muratorius (cujus epistolam de duabus lineis Guelphicis Mutinensi et Brunswicensi Leibnitius, tanquam sibi amicissimi hominis, primo sui operis volumini adjecit) passim sequitur eandem opinionem, præcipue in Annalium tomo IV et alibi (*Scr. Ital.* tom. V, p. 366). Nemo tamen affluentius causam istam egit Scheidio, qui quatuor magnis voluminibus originem Guelphicæ est amplexus. De Mathildiana enim donatione disserens (tom. I, a p. 448 ad 463) eam cum Leibnitio et Muratorio ad prædia et castra duntaxat coarctat; deinde auctoritate Muratorii usus aliquod etiam ex iis castris, propriis Ecclesie Romanæ, eripere non veretur: « Cl. Muratorius, inquit, non absque ratione putat Henricum nunc etiam castellum Canossæ in feudum dedisse avo Guidonis et Rolandini, quibus Fredericus primus imperator anno 1185 ejusdem investituram innovavit diplomate, cujus editionem pollicetur. » Eruditum par! Henricus V donationem susceperat habuit, invasitque hæreditatem Mathildis; Frederici autem

A diploma, quod promittitur, licet post pacem Constantiæ factum, nullo loco habendum difficile in eo statu, non solum sanctæ sedis, sed Italiæ omnis, de quo uberius et opportunius dicam.

VI. Præterire hic non possum, nec debeo, Joannis Friderici Joakim Hallensis dissertationem anno 1735 elaboratam pro asserendo Mathildicam donationem Magnæ Britannicæ regi Brunswico-Luneburgensi electori. Idque non alia fini, quam demonstrandi causa, male admodum feuda post Mathildem nata a prisca illis beneficiis ævi Mathildiani secerni. Pone primum iste auctor (Præf. p. 1, et c. 2, p. 29) terram comitissæ 199 ab eruditiss. desinri « marchiam Tusciæ, ducatum Ferrariensem, ducatum Parmensem, Placentinum, Mantuanum, Spoletanum, marchiam Anconitanam, Lucam. » Deinde harum ditionum priorem ab aliis affirmari ait post ceteras traditam esse Bonifacio viro Beatricis, ac patri Mathildis a Conrado Salico jure feudi: feuda vero nondum nata esse, proindeque tam Tusciam quam ditiones ceteras, quarum Mathildes hæres fuit, allodia esse contendit. « Ipsi autem (Bonifacio) tradita a Conrado Salico, ut propria: adeoque erant allodia, in quibus Bonifacii posteri omnesque ex ejus familia succedere debebant. » Ita ille (cap. 3, § 3 seq. p. 46). Mitto cætera: non enim illi adhareo quatenus recensitas provincias, quia feuda nondum nata erant, allodialium vult naturam induisse. Etenim alia dono dari, alia beneficio, seu beneficiario jure concedi consueverunt, modico cum discrimine inter beneficium et feudum. Utriusque rei chartæ plures in annalibus exstant, novæque in dies a recentioribus eduntur in lucem. In codice sæpè laudato Albiniano est « Transcriptum cartule Odonis de Poli de tota terra sua, quam brato Petro et S. R. Ecclesie in proprietatem donavit m. prop. ind. v, » anno scilicet 1157. Eodemque anno « Aliud transcriptum cartule domini pape de eadem terra, quam eisdem comitibus in beneficium concessit. » Et notandum, quod ante biennium in eodem cod. mentio feudi reperitur: « De medietate civitatis Tusculane data Jonathe in feudum, que post mortem ejus debet ad Romanam Ecclesiam libere reverti. » Itaque nata essent necne Mathildiano ævo jura feudalia, parum refert: beneficiaria erant, quæ a donationibus in proprietatem distinguebantur.

VII. Quamobrem recte Sigonius (*de Regno It.* an. 1115), Mathildis morte narrata: « Ita, inquit, Parma et Mantua ad eum (Henricum V) pervenit. Ferraria quam Thedaldus avus a Joanne XIII pontifice acceperat, Romanam ad Ecclesiam rediit. » Non enim aliter loqui debuit illius ævi rationem habens. Et sane hanc historice partem Baronium et P. gium ex auctoribus synchronis certisque monumentis petitam in annales retulisse quis ignorat? Ditiones sanctæ sedis et Italiæ regnum ad rem nostram faciunt. Hæc serio animadverti oportet apud laudatos auctores: compertum quippe erit (Bar. 1110, n. 2 seqq.) in pactis conventis inter Paschalem II et Henricum V ante coronationem duo ista capita existere: « Patrimonia possessionesque beati Petri restitueret, sicuti a Carolo, Ludovico, Henrico, aliisque imperatoribus concessa sunt, libera, servaretque ea beato Petro pro viribus. » Et paulo infra: « Quæ 200 omnia postquam impleverit rex, papa juberet episcopis astantibus in die coronationis ejus, ut regalia imperatori dimitterent, quæ a temporibus Caroli, Ludovici, Henrici, aliorumque prædecessorum ad regnum pertinebant. » Quæ sacramento Henrici et principum imperii, necnon Petri Leonis pro pontifice confirmata fuerunt (*Id.*, 1111, n. 1 seqq.). Quidquid sacrilege a perjurio Cæsare actum fuit die ipso coronationis, privilegia per vim et metum a pontifice captivo extorta, eademque in concilio episcoporum et cardinalium cassata legi apud Baronium malo, quam tragicis hisce rebus enarrandis plus æquo digredi a re proposita. Id unum memoria te-

ueri cupio, tum reguum Italicæ, tum ditiones pontificias Henrici IV temporibus in eo magno ac diuturno sa erdolit et regni certamine disturbatas, ad statum pristinum revocari non potuisse ante Mathildis mortem, ac proinde antequam sanctæ sedi hæreditatem adire fas esset.

VIII. Ne Mathilde quidem decedente an. 1115, Paschali II illius adeundæ facultatem fuisse constat: nam Henricus quintus jure propinquitatis hæreditatem omnem invasit (Bar. et Pag. n. 8, 7). Nec nisi post Augusti hujus mortem anno 1125, die 22 Maii, Honorius II sanctæ sedi vindicandas jura sua, Alberto duci et marchioni Tusciæ investituram tradidit illius hæreditatis, ut docet Muratorius (*Antiq. Est. par. 1, c. 30, p. 293*) qui donationem asserit ab eo factam monasterio Padolironensi: « Albertus Dei gratia marchio et dux, lege vivens Salica, cooperante gratia, et beati Petri et domini papæ Honorii ejus vicarii munere ad hujus honoris proventus fastigia, ad petitionem conjugis suæ, ac etiam pro mercede animæ, dominæ Mathildæ comitissæ, etc. » Perinde Honorii successor Innocentius II anno 1133 Lotharium II et Richizzam Augg. investivit, exstatque hujusmodi præceptum apud Baronium (1133, n. 3) et apud Labbeum (*Conc. tom. X, p. 946*) quod hic transcribere non gravabor ex codice Albiniano aliquanto varium, quod inscribitur: « Innoce papa II Lothario imp. Aug. et Rigette imperatrici. Alodium ho. me. comitissæ Mathilde, quod utique ab ea beato Petro constat esse collatum, vobis committimus, et ex apostolicæ sedis dispensatione concedimus, atque in presentia fratrum nostrorum archiepiscoporum, episcoporum, abbatum, necnon principum, et baronum, per anulum investimus, ita videlicet ut centum libras argenti singulis annis nobis et successoribus nostris exsolvas, et post tuum obitum proprietatis ad jus et dominium S. R. Ecclesie cum integritate absque diminutione et molestia revertatur. Quod si nos, vel fratres nostros 201 in eandem terram venire, manere, vel transire oportuerit, tam in susceptione quam in procuracione, atque securo conductu, prout apostolicam sedem decuerit, honoremur. Qui vero arces tenuerit, vel rector terræ fuerit, beato Petro, et nobis, nostrisque successoribus fidelitatem faciant. » Utramque investituram brevem admodum fuisse colligitur ex ejusdem indole: non enim ad successores transibat, sed eo decedente, qui investituram acceperat, ad jus ac dominium sanctæ sedis revertebatur. Idcirco Albertus marchio s: ptem circiter annis eam terram tenuit, Lotharius autem non bene quinque; nam anno 1137, die 3 Decembris, excessit e vita.

IX. Hinc vero per annos fere septem et septuaginta usque ad 1215, Arnaldistis rege Romanorum Conrado in Urbe grassantibus, Friderico postmodum Enobarbo jura sanctæ sedis ubique invadente, ac pontificibus ob rerum maximam difficultatem longe ab Urbe vagantibus, nulla reperitur investitura. Prædicto autem anno Innocentius III, qui ab initio pontificatus ditiones Ecclesiæ præcipuas recuperaverat, Salinguerræ Ferrariensi partem Mathildianæ hæreditatis concessit. Cujus rei monumentum a Raynaldo relatum (1215, n. 40) hic subjiciam, qua pertinet ad rem nostram, ex juramento prædicti Salinguerræ: « Id totum, inquit, quod mihi concessistis in feudum de terra quondam cla. me. comitissæ Mathildis, videlicet Medicinam, et duas partes Argellatæ, Monibarrozone cum plebato sanctæ Mariæ, Carpum, Carpinetum, Besinatium, Mandrinam, Bibianellum, Castrum Ariani, Foscondum, Mozzole, Bondenium, Ardumi, Pigniacium cum universis curtis, et pertinentiis, juriis, et honoribus omnium prædictorum castrorum et locorum, et cuncta jura, et redditus, responsiones, jurisdictiones et honores, usus et albergarias, quæ sunt dicti poderis prædictæ comitissæ Mathildis piæ memoriæ in iis locis, sive pertinentiis, videlicet in Sablono, Gazolo, Belegaria, Biolotorta,

A Dianzano, Casale magno, Casale ligogno, Fregasso, Pregnano, Caviano, Runcaliis, Planzo, Castro Canusie ejusque curiæ, Fontana, Campogajano, sancto Martino de Riosustinolo, Padis, Corregia, Fossacanal, Miliare, Gurgatellis, Fossulis, Brundiono, Soleria. Et in toto podere q. Cavalcacomitis, ac universo Imolæ comitatu, et in toto eo, quod est in prænominate podere. In episcopatu Bononiensi, Mutinensi, Regino, Parmensi, cæterisque aliis episcopatibus adjutor ero ad retinendum et defendendum quæ habet, et quæ non habet ad recuperandum, et cum recuperata fuerint, 202 ad retinendum et defendendum contra omnem mortalem. Eamdemque vero terram nec teneo, nec tenebo nisi a Romana tantum Ecclesia, et pro ipsa solvam ei singulis annis, nomine census, quadraginta marchas argenti, et serviam ei pro ipsa terra meis sumptribus: in Lombardia et Romania cum centum militibus; in Tuscia vero, Vallespoletana, vel Marchia cum quinquaginta. Ab Urbe autem et infra versus Apuliam per Campaniam, et totum regnum Siciliæ cum viginti, per mensem integrum singulis annis, quando-cunque fuero requisitus, tempore veniendi et recedendi miuime computando, et deinde, cum sibi placuerit, in suis duntaxat expensis. Legatos et nuntios apostolicæ sedis in terram venientes prædictam de-voce recipiam et honorifice pertractabo. »

X. Versipelli huic homini pontificem adhibuisse nimiam fidem posteriora facta monstrant, ista vero luc non spectant. Investituræ honorum Mathildis exemplum aliud, atque omnium extremum, si falor, exstat apud Raynaldum (1221, n. 29 seq.) ex libro Censuum, et alio ex cod. Bullar. ms. Tametsi hujusmodi investituram verius restitutionem appellabimus, nam Fridericus II voce investiendi utitur, dum Honorio pontifici terram Mathildianam restituit: « Tam de castro prædicto (Gonzagæ), inquit, quam de aliis castris, scilicet Peppognauo, Bondeno, necnon de toto ipso comitatu, podere, ac terris comitissæ prædictæ dictos capellanos nomine Romanæ Ecclesiæ investimus, et eos constituimus possessores, et mandamus de castris prædictis per ven. episc. Taurinensem vicarium nostrum in corporalem possessionem induci. » Fridericum II fuisse superstitem usque ad annum 1250, deinde interregnum trium et viginti annorum, ut Germanicus scriptoribus placet, quinque annorum spatio diuturnioris, ut verius alii sentiunt, finem esse allatum a Rudolpho Augustæ domus Austriacæ progenitore compertum atque exploratum est. Eundem autem Rudolphum jurium ac honorum omnium sanctæ sedis, post Suevicas tot invasiones, instauratorem, hæc suo diplomate distincte ac dilucide exprimere voluit Nicolaus III. « Ad has pertinet tota terra, que est a Radicofano usque Ceperanum, marchia Anconitana, ducatus Spoletanus, terra comitissæ Mathildis, civitas Ravennæ, et Æmylia, Bobium, Cæsena, Forumpopuli, Forum Livii, Faventia, Inola, Bononia, Ferraria, Comaculum, Adriam, atque Gabellum, Ariminum, Monsfetri, territorium Balnense, Pentapolis, Massa Trabaria, cum adjacentibus terris. » Diploma istud cum aliis præcedentibus 203 ab Alberto Rudolphi filio confirmatum Bonifacio VIII, videsis apud Raynaldum (1303, n. 9) cum hac additione e schedis Card. Baroni: « Albertus imp. (scil. electus, seu rex Romm.) per suas litteras datas Norimbergæ sub hoc anno fecit honagium papæ, et juramentum fidelitatis, confirmavitque omnia privilegia et donationes factas de terris per prædecessores, fuitque ab ipso pontifice confirmatus in imperatorem, ut habetur libro privilegiorum Rom. Ecclesiæ. »

XI. Hic vero sistendum mihi esse sentio. Nota enim satis esse video Mathildianæ donationis per ducentos annos jura, possessionem, invasiones, restitutionesque indicasse, cum nihil de conditione seu ingenio ejusdem decreverim: quod profecto maxime necessarium erat, alioialia aliis, aliisque regibus

etiam comprehendi ea in donatione volentibus. Bona igitur Mathildis propria penitus expendi oportet, præmisso eorumdem situ, juxta Radevici gravissimum testimonium in appendice ad Ottomem Frisingensem, quo etiam utitur Florentinus (lib. II, p. 352). De iisdem loquens Radevicus (lib. II, cap. 10) « Quorum, inquit, prædiorum magnitudinem, ejusque terræ copiosam opulentiam qui ripas Eridani pervagati sunt, non ignorant. » His subjicienda comitis verba ipsa Canusie reficientis diploma: *tam ea quæ ex hac parte montis habebam, quam illa quæ in ultramontanis partibus ad me pertinere videbantur*. Ista scilicet pronuntiat de primo diplomate, quo Gregorium VII hæredem instituit. Mox eadem confirmans Paschali II adjungit, *que in ultramontanis partibus habeo, vel habitura sum sive jure hereditario, sive alio quocumque jure, pro mercede, et remedio anime mee et parentum meorum*. De ultramontanis luculenter agens Dominzo (lib. I, cap. 10, et lib. II, c. 4) ab Henrico IV invasa fuisse illa bona testatur:

Præsertim villas et oppida, quæ comitissa hæc ultra montes possederat a genitrice.

Nam Beatrix Friderici Lotharingæ ducis filia, quam iste susceperat ex Mathilde filia Hermanni Sueviæ ducis, adeoque Conrado Salico et Henrico III Augg. sanguine juncta erat, cum Bonifacio marchioni Tusciæ secundo nupsit, obtinuisse quidem fertur (Luchin. Chron. cap. 3) Lucam, Mulinam, Regium, et Parmam citra montes pro dote: ad plura etiam possedisse ultra montes (tametsi Dominzo villas et oppida non enumeret) vetera monumenta testantur, quorum haud dubie præcipuum est Mathildiana ipsa chartula, seu donatio. Nihilominus de bonis **204** ultramontanibus ab Ecclesia Romana nunquam possessis vana disquisitio esset; Cismontana duntaxat, eaque juxta ripas Eridani, ut Radevicus ait, quærentia sunt.

XII. Ac primum serio animadvertendum mihi videtur, quod bona ista propria Mathildis variis nominibus appellata in veterum monumentis inveniuntur, *alodium* videlicet, *terra*, *domus*, *podere*, *comitatus* olim appellabantur. Quæ quidem generalia nomina latius patent, quam nostro more melientibus ætatem illam videatur. Et vero, narrat Radevicus apud Baronium (1159, n. 16) legatos Adriani IV Friderico Ænoarbo præ aliis capitibus proposuisse: « Nuntios imperatoris in palatis episcoporum recipiendos » non esse. Quibus Fridericus: « Concedo, inquit, si forte aliquis episcoporum habet in suo proprio scholam, et non in nostro palatium. Si autem in nostro solo et alodio sunt palatia episcoporum, etc. » Et siquidem persuasissimum erat universum terrarum orbem suo esse subiectum imperio. Significatio ista latior alodii difficile invenietur. Ducangius (verb. *Alodis*) de multiplici alodii usu in vetustis chartis erudite disserit, at simile nihil affert; neque aliud colligitur ex innumeris fere exemplis, quam: *feodalia* bona esse prædia immunita nullique præstationi aut oneri obnoxia. Quam profecto definitionem haud convenire Mathildiano alodio, ut illud appellat Innocentius II allata monumenta planum faciunt. Imo ipsa et Innocentii ejusdem investitura semel *alodium* vocans, sæpius *terram* bona illa propria Mathildis, deinde juramenta fidelitatis ab archicam custodiis terræque rectoribus exigens, censum imponens, denique ad certum tempus ea concedens, perspicue docet donationem Mathildicam plus aliquid fuisse quam prædia libera: ac proinde Radevici sententiam haud multum abluere a re nostra. Hæc accedit, quod in laudatis capitibus Adriani IV eodem nomine appellantur bona propria Mathildis, quo dux Tusciæ Romana et Langobardica, quæ civitates plures amplectebantur: « Totius terræ comitissæ Mathildis. Totius terræ, quæ ab Aquapendente est usque Romam. » Chronicon etiam Weincentense apud Leinittium (tom. I, pag. 785) voce

A eadem utitur: « Feminam, inquit, virilis animi, quæ ad instar fortissimi principis totam terram illam suo dominio subjugavit (n. 9). »

XIII. Quid, quod idem chronista (num. 13) vetusto Augustæ domus exemplo, quæ totum Romanum imperium amplectebatur, domum Mathildis eam terram appellat? Narrat ille scilicet quemadmodum Fridericus Ænoarbus « avunculo suo Guelfoni marchiam Tusciæ, ducatum **205** Spoleti, principatum Sardinie, domum comitissæ Mathildis in beneficio tradidit. » Insignem hunc invasorem ditionum sanctæ sedis talia præstitisse aliunde etiam constat: quo jure, non est quærendum in præsens. Attendi potius lebent, quæ sequuntur in chronico paulo infra: « Civitates, castella, seu villas per totam domum Mathildis pertransiens, negotia terræ civiliter pertractat. » Præter hæc nomina, quibus bona propria Mathildis designantur, alia duo reperiuntur apud veteres, quæ præteriri non debent. Exstat siquidem apud Margarinum (*Bull. Cass.* tom. II) constitutio Philippi fratris Henrici VI, cui titulus: « Philippus Dei gratia dux Tusciæ, et dominus totius poderis comitissæ Mathildæ. » Et Raynaldus (1221, n. 29) ex libro Censuum diploma exhibet Friderici II supra laudatum, cujus autographum servatur in archivo castri sancti Angeli, in quo, et terra, et podere, et comitatus Mathildiana bona sæpe sæpius nuncupantur: « Cum, inquit, ad resignationem comitatus, terræ, et poderis quondam comitissæ Mathildis faciendam S. R. Ecclesie ven. matri nostræ, ad quam pertinet pleno jure, serenitas nostra contra quoslibet detentores speciale mandatum dederit, etc. » Itaque bona juris proprii Mathildis quocumque nomine appellata inveniuntur in monumentis XI sæculi et sequentis, magna prædia, oppida, arces, ac civitates fuisse videntur. Adeoque si Paschali II adire hæreditatem illam licuisset, ambigendum non esse crediderim, quin civitates etiam domus Mathildicæ adepturus esset. Cum vero Henrici V Germaniæ regis aviditas ac præpotentia possessionem toto vitæ suæ tempore distulisset, usque ad annum 1125, cum die 22 mensis Maii, nulla sui prole relicta, occubuit mortem, creditu proclive est civitates quoque illas, ut Langobardicæ aliæ, in libertatem se vindicasse post mortem Mathildis, qua superstitæ, infelici eventu id tentaverant. Certe nusquam reperire erit, Romanos pontifices civitatem ullam repetiisse, cum ex adverso terram a civitatibus invasam sanctæ sedi asserere et vehementi objurgatione litterarum et legationibus non desierint.

XIV. Quæ ut vera sint, magnus ille pontifex Innocentius III, quo majorem suarum ditionum vindicem Romana Ecclesia nunquam habuit, principio sui pontificatus, ut est in Gestis apud Baluzium (tom. I, n. 13) jura possessionesque sanctæ sedis insinenter asseruit: « Cum autem per legatos suos ad hoc specialiter destinatos requireret terram comitissæ Mathildis a civitatibus detinentibus eam, licet illæ civitates vellent eandem per Romanam Ecclesiam sub certis pactionibus recognoscere ac tenere; quia tamen pactiones illæ convenientes non erant, **206** noluit ex ipsa terra quidquam concedere, præter id quod concessit episcopo Mantuano. » Tanti enim pontificis tempore civitates omnes Langobardicæ a suis consulibus ac magistratibus jam pridem administratæ, non solum imperatoria majestate posthabita jus quæque suum tuebatur armis, sed singulæ potentiam suam longe auxerant. Decedente siquidem Lothario II, qui terram Mathildis obtinuerat ab Innocentio II quandiu viveret, ab anno ejus mortuali 1137 usque ad 1155, cum Fridericus Ænoarbus imperiale diadema suscepit, per annos duodeviginti neglectu Conradi Italiæ regis, ac postmodum Friderici ejusdem odio, vires ab externis hominibus sibi comparaverant. Quamobrem anno 1175 fere omnes, icto fœdere, in Fridericum arma sumere ausæ sunt, validioresque ut essent, singula

territorium prisco more instaurarunt : quæ res Mathildianam hæreditatem seu donationem, mirum in modum disturbavit. Huc accessit, quod Fridericus idem in celebri pace Constantiæ anno 1183 civitatum libertatem ratam habuit, modo supremum imperatoris dominium agnoscerent. Hicirco Innocentius III castra, villas et prædia a civitatibus invasa repetiit, quæ serius ocuis recuperata ab eodem esse testantur prædicta concessio facta Salinguerræ et Mantuano episcopo alia, cuius mentio in Gestis occurrit. Mantuano autem præsulii concedens hæreditatis Mathildianæ partem, ab illa terra, seu domo civitates propalam excludit; nam Mantua, Regium Mutina, et Parma sunt civitates illæ, quas jure proprietario possidebat Mathildes, et de quibus seorsim agendum erit. Nunc magis ac magis confirmandus est situs certus terræ, domus, poderis, aut comitatus Mathildis contra eorum opinionem qui aliena jura perperam illi tribuunt, propria vero contra æquum et rectum eidem detrahunt.

XV. Id autem melius fieri nequaquam potest, quam laudatis Gestis Innocentii III inherendo, quæ ditiones sanctæ sedis ab eo pontifice vindicatas singillatim enumerant. Quamquam enim novis ingruentibus motibus in Sicilia regno, Innocentius distulerit illius terræ recuperationem, adeoque oppida et loca omnia enumerata in iis Gestis non reperiantur, tamen ditiones cæteræ, quas recepit, angustis adeo finibus domum Mathildicam circumscribunt, ut per sanctæ sedis ditiones vagari non sinant, duplexque oppidorum, arcium, prædiorum ab Innocentio facta concessio episcopo Mantuano et Salinguerræ, situm fere ipsum definiant intra Parmæ, Mutinæ, Regii, et Mantuæ territoria. Et vero cum Henr. VI decessit an. 1197, maxima invasionis Henricianæ portio **207** erat apud Marqualdum, qui gratia principis plurimum utens, testamenti ejus executor designatus fuerat (*Gest.* num. 9). Is nempe cum esset « seneschalchus imperii, dux Ravennæ et Romaniole, marchio Anconæ et Molisii, » nullum non movit lapidem, ut marchiam fidei jure retineret, sed nequidquam : « Obtulit domino papæ pecuniam copiosam, annum censum promittens, si recepta fidelitate concederet ei terram. Quod cum dominus papa facere nollet, quia suspectam habebat fraudem ipsius, reliquit marchiam et regnum intravit. Reducta est igitur tota marchia, præter Asculum, ad dominium et fidelitatem Ecclesiæ, videlicet Ancona, Firmum, Auximum, Camerinum, Fanum, Esim, Senegallia, et Pensaunium cum omnibus diocesis suis. » Pari modo Conradus Suevus dux Spoleti et comes Assisii « multis modis tentavit, si posset apud dominum papam gratiam invenire, offerens ei decem millia librarum incontinenti, et annum censum centum librarum argenti, et obsequium ducentorum militum per patrimonium Ecclesiæ a Radicofano usque Caperanum. » Præterea sui suorumque juramentum fidelitatis, propriosque filios obsides pollicebatur. Omnia pontifex rejecit Itolorum gratia, quæ exosi erant Theutones, qui tyrannidem exercuerant, miseramque in servitutem eos redegerant : « Recuperavit ergo Romana Ecclesia ducatum Spoleti, et comitatum Assisii, videlicet Reatem, Spoletum, Assisium, Fulgineum, et Nuceriam, cum omnibus diocesis suis. . . Recuperavit etiam Perusium, Engubium, Tuderum, et civitatem Castelli cum comitatibus suis, recepto juramento fidelitatis a civibus, baronibus, et canonicis. »

XVI. Marchiam, olim Pentapolim, alteram ex amplissimis duabus provinciis, quæ Pippinus rex Francorum sanctam sedem donavit et Spoletanum ducatum a Carolo Magno sanctæ sedi oblatum, supremo jure sibi reservato, ab Otone Magno partem non modicam Romanæ Ecclesiæ concessum cum summo jure, ac demum ab sancto Henrico traditum ex alia parte in concambium Benedicto VIII postliminio rediisse audis ad sanctam sedem, nomine qui-

dem mutato, prisco autem jure a possessoribus, invasoribusve nullatenus obliterato. Perinde est de Exarchatu, cui Romandiolæ nomen accesserat, Innocentii tempore : non quia invasoris Henrici VI beneficio illum possidens archiepiscopus, Marculdi et Conradi exemplo, dejectus fuerit, sed quia sanctæ sedis jura sunt confirmata tum in Exarchatu, tum in parva alia ditione ibidem nata, quæ adiebat terra Cavalacomitis, cuius caput castrum olim Sussubium in Pippiniana **208** donatione celebre, Britonorum postea dictum. Hujus siquidem castri, præter jus antiquum, novum accesserat ex donatione facta Venetiis ab ipso Cavalacomite anno 1177, cum ibi consisteret Alexander III concordiæ sancientiæ causa cum Friderico Ænobarbo Henrici VI genitore. Rem testantur Acta ejusdem Pontificis ap. Baronium (1177, n. 29) et melius Nicolaus Rosellius Aragonius patria Tarraconensis ord. Præd. vulgo cord. de Aragonia, qui natus anno 1314, ad 1362 vitam perduxit (Cod. ms. fol. 98). Namque Acta illa genuina præsto habuit nonnihil varia a Baronianis, « C. comes, inquit, de Bretonorum absque liberis apud Venetias defunctus est, qui pro remissione peccatorum suorum, suorumque defunctorum seu parentum, et castrum ipsum Bretonorium, quod alio nomine vocatur Subsubium (*Bar. legit* Sussulianum), et totam terram suam, licet ab antiquo beati Petri fuerit, sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ in propriam hæreditatem donavit. » Quamobrem Innocentius (*Gest.* n. 12) post prædictas provincias recuperatas, « misit præterea nuntios et legatos ad recuperandum Exarchatum Ravennæ, Britonorium, et terram Cavalacomitis. » Quid vero? « Archiep. Ravennas asserebat Exarcha un antiquitus fuisse concessum a Romanis pontificibus Ecclesiæ Ravennati, et privilegia ostendebat. Britonorium quoque concessum fuisse de novo ab Alexandro papa, dum Venetiis moraretur. Supersedit ergo dominus Innocentius prudenter ad tempus, magis quam super hoc vellet aliquid experiri. Permisit tamen ut archiepiscopus Ravennas, salvo jure apostolicæ sedis, recuperaret Britonorium, et teneret. » Quod quam prudenti consilio ponifex gesserit, archiepiscopi conditio planum facit.

XVII. Hunc scilicet variis appellatum nominibus tradit Ughellus (*It. Sac.* tom. II, pag. 375) Guillelmum, Guillelmottum, Otthonem Curianum, ad quem exstant Henrici VI litteræ « inter cæteros mundi prædictos membrum sacri imperii speciale » illum appellantes, quæ Augustus summa imperii negotia eidem committit. Henrici obitus altero ejus archiepiscopus anno, et magni pontificis Innocentii res præclare gestæ sub ipsa pontificatus initia hæud dubie fuerunt in causa, cur pontificia tantum auctoritate Exarchatum et Britonorium sibi assereret. Et de Exarchatu quidem, bene; nam Gualterius prædecessor suus anno 1125 obtinuerat ab Honorio II Exarchatum sibi confirmari, concessum videlicet antiquioribus apostolicis privilegiis : quod patet ex bulla ap. Ughellum (*Ibid.*, p. 365) octodecim cardinalium subscriptionibus roborata : **209** « Præterea confirmamus vobis Exarchatum Ravennæ, qui Romana Ecclesiæ juris est. » Secus est de concessione speciali Britonorii ab Alexandro facta Venetiis, ut dicitur, quamvis Gerardus eidem pontifici familiarissimus Ravennæ archiepiscopus opus esset : non enim constat de hujusmodi privilegio. E contrario Acta memorata docent Fridericum fœdifragum, statim atque Venetiis discessit, Britonorium obsessum ivisse, pulsisque quos miserat Alexander novæ hæreditatis possessionem initum, illud invasisse : « Ipsos de castro eiecit, et sine conflictu ac pugna inexpugnabile castrum illud cepit, et sibi ac filio suo regi ab omnibus ipsius loci jurare fecit obedientiam (*Bar.* 1177, n. 89). » Fridericus filio Henrico VI usque ad extremum dicit Britonorianos paruisse abunde comprobatur hujus testamentum (*Gest. Ann.* III, n. 27,

et ap. Bar. 1197, n. 8) in quo hæc leguntur ad rem nostram: « De imperio ordinamus, quod dominus papa et Ecclesia Romana illud filio nostro confirmant, et pro hac confirmatione imperii et regni volumus, quod tota terra nostra comitissæ Mathildis restituitur domino papæ, et Rom. Ecclesie, præter Medisinam et Argelatam cum earum pertinentiis. Et insuper ordinamus et volumus, ut tota terra de monte Payle cum Monte Fortino liber dimittatur domino papæ usque Ceperanum, et quod Ecclesia Romana habeat montem Flasconem cum omnibus pertinentiis suis. Insuper præcipimus Marcualdo senescalesco nostro, ut ducatum Ravennæ, terram Brittonii, et marchiam Anconitanensem recipiat a domino papa et Romana Ecclesia, et recognoscat etiam ab eis Medisinam et Argelatam cum suis pertinentiis. De quibus omnibus bonis securitatem ei juret, et fidelitatem ei faciat sicut domino suo. »

XVIII. Pretiosum istud monumentum Dei optimi beneficio ad Innocentii manus pervenit, postquam prædictas provincias recuperavit. Nam Henricus morti proximus aut penitentia ductus antea exiit, aut infanti filio et Aug. uxori meluens a Siculis, præcipue ob biennalem lanienam, testamentum condidit anno 1197, at Marcualdus illud celavit, incertum qua fini, usque ad annum 1200. Tum vero in Sicilia devictus, versusque in fugam, supellectili omni amissa, testamentum quoque in scrinio reconditum cum Henrici aurea bulla prædam victoribus dereliquit. Continuo tamen post mortem Henrici, ut Rogerius in Anglicanis annalibus apud Baronium (1197, n. 9) testatur, « Magna pars Tusciæ, quam idem imperator et prædecessores sui abstulerant Romanis pontificibus, reddita est domino Cælestino summo pontifici, videlicet Aquapendente et sancta Crispina et Mons Faliscorum, et Radicofanum, et sanctus Quiricus cum omnibus pertinentiis eorum, redditæque sunt et Sicilia, Calabria, Apulia, et omnes terræ, quæ fuerunt regis Siciliæ, sicut proprium patrimonium sancti Petri, de quibus ipse, ut supra dictum est, constituit Fridericum Henrici Rom. imp. filium regem. » Quapropter in Gestis Innocentii non dicitur Tusciam, ut cæteras provincias, recuperasse, aut saltem jura ejusdem vindicasse apostolicæ sedi. Imo civitates (Gest. n. 11) Tusciæ, quæ propter importabilem Alemannorum tyrannidem quasi gravem incurrerant servitutem, societatem hanc ad invicem inierunt, præter civitatem Pisanam, quæ nunquam potuit ad hanc societatem induci; et obtinuerunt a summo pontifice ut et civitates Ecclesie quæ sunt in Tuscia et ducatu Spoletino illis in hac societate conjungerent, falso semper in omnibus apostolicæ sedis dominio et mandato. Constituerunt ergo singulos rectores de singulis civitatibus, et unum priorem, cui tempore sui prioratus omnes intenderent ad societatis negotia peragenda, omnesque tam rectores quam alii juraverunt, quod societatem servarent ad honorem et exaltationem apostolicæ sedis, et quod possessiones, et jura sacros. Romanæ Ecclesie bona fide defenderent, et quod nullam in regem, vel imperatorem reciperent, nisi quem Romanus pontifex approbaret. »

XIX. Tusciæ autem Romanæ patrimonii nomen, cui libet Ecclesie possessioni olim tributum, proprium evasisse ante sæculum XIII comprobant tui exhibitio « ducentorum militum per patrimonium Ecclesie a Radicofano usque Ceperanum, » quam Conradus Suevus fecit Innocentio III, tum præcipue largitio facta Joanni Brennessi regi Jerusalem ab Innocentii successore Honorio III, quam Raynaldus refert ex ejus regestis (1227, n. 5). Regis istius a Friderico II spoliati rebus omnibus, calamitas movit pontificem, ut quo poterat modo principem sublevaret. Quare administrationem Tusciæ illi concessit: « Totum, aliens, patrimonium, quod habet Romana Ecclesia a Radicofano usque Romam, excepta Marchia Anconitana, ducatu Spoletini, Reate, ac Sabinia, curæ re-

gimini et custodiæ ipsius regis duximus committendum, tenendum, custodiendum, et servandum, quantum de nostra et Ecclesie Romanæ fuerit voluntate, nominatim Radicofanum, Preccenam, Aquapendentem, Monteflasconem, Martam, Valentan. insulam Martan. cum aliis locis, quæ ab olim consueverunt

211 jurisdictioni castellani Montisflasconis subesse. Verall. Petronian. salvis proventibus dilecto filio nostro R.S. Mariæ in Cosmedin dia conocard. concessis. Orde, Montaltum, Centumcellas, Cornetum, Persisium, Urbemveterem, Tudertum, Balneoregium, Viterbium, Narniam, Sanctumge. ninum, Struncon., salvis proventibus dilecto filio nobili viro Petro Capucio consanguineo, et ostiario nostro concessis, Tuscan. Ortiam, Ameliam, Nepe, civitatem Castellanam, G. Ilesium, salvis proventibus concessis dilecto filio nostro Ægidio sanctorum Cosmæ et Damiani diac. cardinali, Sutrium, et alia, quæ ipsa Ecclesia Romana habet, vel tenet infra terminos prænotatos cum pertinentiis suis et juribus universis. » Animadverti autem velim, usque ad initia sæculi XIV patrimonium latioribus finibus circumscribi; quidquid enim a Radicofano usque Ceperanum, civitatum, castrorum, locorumque aliorum erat, patrimonium appellabatur: ea propter in monumentis invenitur terra eadem absque ulla patrimonii mentione; ita tamen ut tota terra, quæ est a Radicofano usque Ceperanum, marchia Anconitana, ducatus Spoletanus, terra comitissæ Mathildis perspicue ac distincte recenseantur, ut pluries in Rudolphi diplomatis apud Raynaldum videre est (1275, n. 38; et 1279, n. 1 seqq.): quod profecto abunde comprobatur allucinari eos qui aut in Marchia, aut in ducatu Spoletano, aut demum in Tuscia Mathildianam hereditatem constituunt.

XX. Præ aliis autem allucinatio Florentini vix ferenda esse mihi videtur. Docet siquidem, sub finem libri secundi, Henricum VI testamento mandasse ut patrimonium Mathildis pontifici redderetur, si Friderico ejus filio puero imperium et Siciliæ regnum confirmasset; a Cælestino III id esse factum, quare magnam Tusciæ partem, Rogero teste, fuisse redditam Ecclesie; suo tamen instituto minus conducere per investigationem quantitatis redditu patrimonii, num videlicet tota terra, quæ a Radicofano usque Ceperanum a Mathilde donata erat Ecclesie, juxta Æneam Sylvium (Hist. Boem. c. 21), ad eandem Ecclesiam pervenerit sæculo XII exeunte. Hoc nihilominus serio animadvertendum putat, terram Mathildis sæculi unius spatio inter pontifices et imperatores controversam, si quantum apud laicos fuit principatus nomen obtinuit; cum denique ad successores beati Petri est translata, perpetuo tantæ liberalitatis monumento patrimonii antiquum nomen adeptam esse. Id vero non est historiam caste integreque scribere, sed potius illam pervertere. Henricus siquidem; ut nuper vidimus, primum 212 omnium restituit mandata terram totam comitissæ Mathildis, præter « Medisinam et Argelatam, » quæ duo oppida juris Mathildici in territorio Bononiensi, una cum ducatu Ravennæ, marchia Anconitana, Bretoniique terra infra in eodem testamento mandata Marcualdo, ut in feudum accipiat a pontifice. Deinde « Et insuper, ait, ordinamus et volumus, ut tota terra de monte Payle cum monte Fortino libere dimittatur domino papæ usque Ceperanum. » Itaque Rogerii testimonium de magna parte Tusciæ reddita Cælestino ad donationem Mathildis nullatenus pertinet. Namque Innocentius III Cælestini successor post vindicata jura Exarchatus, qui a territorio Bononiensi desinitur, terram Mathildis Exarchatui conterminat a civitatibus eam detinentibus præterquam ab episcopo Mantuano, repetiit. Præterea illius terræ parte n concedens Salinguerra, castra, villas locaque alia nominat non in Tuscia, sed in ducatu Mutinensi nondum nato existentia. De cujus origine seorsim dicam sequenti capite, cum de civitatibus terræ Mathildis sermo erit. Nunc de patri-

monio dilucidius aliquid breviter afferri oportet, ad Florentinii opinionem falsam, quam cum vulgo eruditi aliquot imprudenter sequuntur, rejiciendam.

XXI. Tripartito divisam fuisse Tusciam ab ævo Francorum regum, quæ postea divisio per tria fere sæcula perseveravit, ex dictis in præcedentibus dissertationibus liquet, in Romanam videlicet, Langobardicam, et regalem. Hanc postremam, quæ hodie audit Etruria, una cum ducatu Spoletano, esse oblatam apostolorum principi, uti tenuis dominio, summo autem jure reservato imperatoribus, diplomatis omnibus, quæ attuli, luculente ostendi. Discrimen etiam, quod intercedit Etruriæ cum Spoletis, palam feci, hunc siquidem ad Ecclesiam paulatim pervenisse compertum habuimus, dum e contrario Tuscia regalis una cum regno Italiæ imperatoribus paruit. Langobardicam vero Tusciam cum singulis suis civitatibus a Carolo magno donatam esse apostolicæ sedi, Carolini codicis litteræ planum faciunt, et Ludovici, Ottonis, atque Henrici diplomata confirmant. Denique Romanam fuisse partem ducatus alme Urbis, a nullo unquam rege, aut imperatore apostolorum principi ejusque successoribus donatam, sed prædictis diplomatis ad majorem firmitatem cum cæteris ditionibus roboratam, ita scilicet petentibus Romanis pontificibus, qui Romam ejusque ducatum spontaneæ populorum ditioni referebant accepta, demonstravi. Duabus autem hisce Tusciis post sancti Henrici ævum, certe ante duodecimum sæculi exitum, patrimonii nomen esse factum, nuper aiebam. Id vero nominis principio latius patuit, 213 quam ab initio sæculi XIV, dum pontifices Avenione consistebant. Quod patet ex litteris Henrici VII datis Lausane anno 1310 ad Clementem V, et relatis a Raynaldo (1311, n. 3 seqq.) ex archivo castri sancti Angeli, et codd. Non enim ut antea quidquid terrarum est a Radicofano usque Ceperanum, patrimonii nomine nuncupatur, sed ad prædictas duas Tuscias coarctatur, civitatibus Perusii et Castellis detractis, aliisque nominatis ad alias provincias pertinentibus: « Patrimonii etiam beati Petri in Tuscia cum civitatibus Tuderti, Narniæ, Urbis veteris, et Reate. » Cujusmodi mentio usque ad ejusdem sæculi dimidium in apostolicis litteris reperitur (*Bull. Vat. tom. I, p. 272, 289, 340*). Etenim Joannes XXII anno 1326 Pandulfo de Sabellis agit grates, quod « rectori patrimonii beati Petri in Tuscia » opem tulerit. Benedictus XII anno 1359 scribit « thesaurarium patrimonii beati Petri in Tuscia. » Et anno 1350 Clemens VI « rectorem patrimonii beati Petri in Tuscia » præesse vult militibus pro peregrinorum securitate ibidem dispositis.

XXII. Hujus vero pontificis tempore, ut legitur in cod. Vat. 2040, pag. 51, ap. Raynaldum (1350, n. 6) ecclesiasticæ ditionis proceres in pontifice perduelles, varios injustos principatus candidere: « Hujus tempore fere omnes civitates, terræ, et castra patrimonii sancti Petri, marchie Anconitanæ, et Romanodiolæ, se rebellaverunt sedi apostolicæ, et ipsius in illis partibus rectoribus et officialibus. Omnes deveniunt in manibus tyrannorum: videlicet patrimonium in manus Joannis de Vico præfecti Viterbii, Marchia in manibus dominorum de Malatesta et Galiotti de Arimino, etc....; Romandiola vero, etc. » Matthæus etiam Villanus (lib. I, cap. 80; lib. III, cap. 16; lib. IV, cap. 7) semel, iterum, et tertio patrimonium memorat, cum Romani aciem duxerunt adversus præfectum de Vico, cumque hic se dedidit cardinali legato Egidio Albornotio, Tuscia nomine suppresso. Quamobrem nudum patrimonii nomen, ut hodie audit, medio sæculo quartodecimo adhiberi ceptum esse crediderim, ut sub finem XII sæculi appellabatur, tametsi terra a Radicofano usque Ceperanum frequentius diceretur sæculo XIII, et patrimonium beati Petri in Tuscia ante prædictum annum 1350. Num utique iidem essent fines quos hodie novimus, in maxima illa rerum ditionumque

Italiæ inversione, factionibus Guelfica et Ghibellina alternatim prevalentibus, fateor incertum mihi esse. Unus auctor Tabulæ Chorographicæ Italiæ mediæ ævi adjumento esse poterat perversas hasce ætates perscrutanti. At, ni fallor, perterritus difficultate rerum, quæ post sæculum decimum evenere, ita summis tantum labiis, 214 aut minus recte attingit. Mihi erunt instar omnium pauca hæc de donatione Mathildis (*Tab. Chor. n. 22*). Præmissa duplicis chartulæ historia: « Ut sit, inquit, si diplomata, sive donationes Pippini, Caroli, Ludovici, Ottonis, et Henrici enuntiatæ, sunt legitimæ, certo sequitur, vigore harum donationum imperialium, regiones et urbes, quas Mathildis possedit, prius fuisse juris Ecclesiæ, ut ex illis invicem collatis manifestissime apparet. Ideoque suppositis donationibus illorum imperatorum omnem alienationem prohibentium, nœquit dici proprie loquendo, donationem fecisse Mathildem, sed justam restitutionem; adeo ut ea decedente sine hæredibus, ut decessit, ejus bona de jure sine alia legitima dispositione in Ecclesiam devolverentur. Etenim bona Mathildis, ejusque ascenduntium vel ab imperatoribus provenerant, vel ab Ecclesia... Si ab Ecclesia, ad Ecclesiam redire debebant jure devolutionis et restitutionis, non donationis, ut non recte dictum *donatio mea*, neque more illius temporis. Si ab imperatoribus, arguant desides, cum necessaria sit illatio. »

XXIII. Tam alte sedebat ejus menti marchiam Anconitanam et ducatum Spoleti inter bona juris Mathildis recenseri? Mitto quæ inscite admodum scripta a Florentiniori de Tuscia inutiliter rejicit (*Ibid.*, num. 98), prætermittis quæ de Tusciæ marchia serio agenda erant. Ea siquidem præcipua ditio fuit comitissæ, quam a Bonifacio patre sibi relictam, jure beneficiario, seu majori concessione (instar nati postmodum feudi) imperiali ad mortem usque retinuit; quemadmodum Ecclesiæ ditiones, quas idem recte devolutas dixit, perperam donatas putavit, permissu pontificum administravit quandiu vixit. Quas inter ecclesiasticas ditiones, etiamsi utraque Tuscia Mathildi paruisset, quod nusquam reperitur, nec Tusciæ Romanæ, antiquissimæ ditionis sanctæ sedis jure ditionis, nec Tusciæ Langobardicæ donationis Carolinæ jure nitentis, et hodierni patrimonii partem meliorem facientis deterior conditio erant, quam Spoletani ducatus et marchie Anconitanæ. Itaque tam auctor Tabulæ Chorographicæ, quam Florentinarius, hanc mihi dent veniam, errant toto orbe. Donatio enim, seu podere, domus, terra Mathildis non in pontificia ditione, sed in regno Italiæ querenda erat: ibi enim tum liberalitate imperatoria et regia, tum opibus atque armis comparata fuerant bona propria Mathildis, quorum hæres instituta ab eadem fuit apostolica sedes. Id luculente testatur Bertholdus apud Baronium (1092, n. 1) antequam Mathildiana chartula iterum prodiret in lucem: « Henricus quoque, ait, 215 impius imperator, in Longobardia jam hiennio morabatur; ibique circumquaque terram Welphonis Italici ducis præda, ferro, et incendio devastare non cessavit, ut eundem ducem et prudentissimam ejus uxorem a fidelitate sancti Petri discedere, sibi que adhærere compelleret, sed frustra. » Nec putes, dum audis Italiæ ducem, Welphonem Langobardiam, sive Italiæ regnum ab imperatore commissum, ut moris erat. Nam plures Langobardicæ civitates, contra Henricum foederatæ, Welphonis potentiam longe auxerunt sequenti anno, ut tradit idem auctor: « Civitates quoque de Longobardia Mediolanum, Cremona, Landa, Placentia contra Henricum in viginti annos conjuraverunt, qui omnes prædicto duci adhæserunt » (ap. Baron. 1093, n. 2). Quamobrem nullum omnino dubium est quin terra Mathildis in Langobardia esset, hisdemque fere limitibus circumscriberetur quei Mutinensis postea ducatus, cujus epochæ brevi palam fiet.

XXIV. Mathildis quidem dominatio quidquid juri

imperatorii erat in Italia regno amplectebatur. Nam Tuscia marchiam et Langobardie regnum, beneficio imperatorum, ditionem illius propriam longe lateque protendisse constat ex monumentis. Wippo siquidem narrat quemadmodum Raynerius Tusciae marchio imperatori Conrado Salico parere noluit; quare post annum 1027 Raynerii loco Bonifacius marchio invenitur, quem Muratorius colligit eodem anno ad eam dignitatem evectum fuisse, post Raynerium a Conrado devictum atque ejectum. Et Donnizo refert Henricum V anno 1111 a Romana coronatione reducem tridui moratum esse Bibianelli cum Mathilde,

Cui Liguris regni regimen dedit in vice regis.

Nihilominus desipere videretur qui regnum Italiae et marchiam Tusciae inter bona propria Mathildis recenseret. Perinde est de illis qui Romanae Ecclesiae ditiones a propriis iisdem bonis non discernunt. Ne harum quidem invasores Suevi Augusti Mathildis ditionem cum ecclesiasticis conjungere. Cujus rei testem attuli Weincartense chronicon apud Leibnitium, quod Frederici Aenobarbi invasionem refert; et Florentinus (*Mem. Math.* lib. II, pag. 350) ex Archi e Lucensi laudat privilegia plura Welfonis Frederico invasas ditiones referentis acceptas, in quibus constanter inscribitur: *Welfo, Dei gratia dux Spoleti, marchio Tusciae, princeps Sardiniae, dominus domus comitatus Mathildis*. Propterea Sigonii opinionem ratam habui, qui Ferrariam unam Tedaldo avo Mathildis a Joanne XIII concessam novit, atque post ejus mortem ad Ecclesiam rediisse. De hujusmodi concessione Donnizo (lib. I, cap. 2):

216 Romanus papa, quem sincere perambabat, Et sibi concessit, quod et Ferraria servit.

XXV. Nolim vero tam iners existimari, ut negem Mathildem in Ferrariensi etiam comitatu, ut in Bononiensi Argelatam et Medicinam, nonnulla jure proprio possedisse; id enim semper solenne fuit summorum principum, ut allodialia in alienis ditionibus retinerent, quod hodieque fieri neminem latet. Praeterquam quod illustre affertur monumentum seu chartula Mathildis ab Ughello (*Ital. sac.* tom. II, pag. 170) pro monasterio Nonantulano, in hanc sententiam: *Omnesque res territorias, quas in toto comitatu Ferrariae videor possidere; omnes scilicet res supradictas, quas praebatam sanc. Romanae Ecclesiae jure proprietario tradidi, et nunc ab ea videor possidere*. Quid vero? Leibnitio (*Scr. Brunsw.* tom. I, Introd.) et exscriptori ejus Scheidto (*Orig. Guelf.* tom. I, pag. 449) audiam, qui sanctae sedi donata esse contendunt a Mathilde « quae jure proprietarii seu allodii possidebat? » Id facerem ultro, nisi uterque auctoritate Muratorii nixus (*Rev. Ital.* tom. V, pag. 585) relationem de thesauro Canusinae Ecclesiae, opinionis suae testem adhiberet. In ea siquidem legitur: « Tandem transmissio thesauro Romae per assensum et voluntatem papae (Greg. VII), qui chartam offerentis de omnibus praediis praedictae comitatus ab ea receperat. » Cum autem auctor relationis multo post ea tempora floruerit, nam infra, « Demum vero, inquit, post concordiam papae Paschalis cum imperatore, et post mortem comitatus Mathildae, etc. » hinc est, quod major chartulae seu donationi fides habenda, quam relationi hujusmodi videtur. Ibi autem conceptis verbis legitur: « Dono et offero omnia bona mea, tam que nunc habeo, quam que in posterum Deo propitio acquisitura sum, et tam ea que ex hac parte montis, quam que in ultramontanis partibus habeo, vel habitura sum sive jure hereditario sive alio quocunque jure, pro mercede et remedio anime mee et parentum meorum. Que autem ista mea bona juris mei superius dicta una cum accessionibus et ingressibus, seu cum superioribus et inferioribus suarum, qualiter supra legimus in integro ab hac die in eadem Ecclesia dono, et offero, et per hanc cartulam oblationis ibidem habendum confirmo. » Et supra

dixerat: « sive jure successionalis, sive alio quocunque jure ad me pertinerent. »

XXVI. Quod si Mathildes Nonantulano cenobio « res omnes territorias » Ferrariensis comitatus donavit, Romanae autem sedi omnia bona quocunque jure ad eam pertinentia, non igitur, bona cum venia scriptoris **217** relationis praedictae, opinionisque ejus obvis ulnis amplectentium Muratorii, Leibnitii, ac Scheidii, chartula seu donatio, de qua agimus, erat praediorum, seu rerum territoriarum, ut sententia utar Mathildis; sed oppida, sed vilae, sed civitates, quae terram, domum, comitatum, potere magnae ejus principis efficiebant. Et vero jure hereditario habebat Mathildes « villas et oppida » ultra montes, Donnizone teste, citra montes autem « civitates, castella, seu villas, » chronista Weincartensi testante possidebat, inque iis insignia duo oppida Argelatam et Medicinam territorii Bononiensis, Henrico VI invasore maximo id fatente prope Judicii portas. Terram ipsam plurima continentem oppida villasque et loca alia Innocentius III partim episcopo Mantuano, partim Salinguerrae fiduciario jure concessit. Quae omnia cum late in superioribus exposuerim, hic satis superque esse duco in memoriam revocasse. De Carfagnana, quae utique erat juris proprii Mathildis, Florentinus (lib. II, p. 306, et Append. p. 73) diploma profert comitatus datum Ponremuli anno 1110 quo confirmantur « plebi castri veteris de Carfagnana » decimae, quae Ugolinellus comes patronus ei donaverat. Et Gregorius IX iteratis literis, ut animadvertit Raynaldus (1230, n. 19, 1234, n. 11) Lucanis censuras interminatur, nisi Carfagnana castra quae invaserant, quantocius restituerent. Nostra tandem aetate optimo publico vir cl. Joseph Garauus Basil. Vaticanus canonicus et praefectus utriusque archivi apostolici, Vaticani scilicet et castri sancti Angeli, paucis ante diebus (*Astiq. sigill. Garf.* p. 14 seqq.) documenta edidit hanc rem illustrantia, ac praeter iis juramentum fidelitatis nobilium et baronum Carfagnanae praestitum Cencio capellano et subdiacono pontificis Gregorii IX, ac rectori ejus provinciae die 25 Novemb. 1128, quod exstat in regesto libri censuum (*Archiv. secr. Vat.* p. 263), pluresque epistolae genuinas ex regestis Romae pontificum, quas omne dubium amovent quin Carfagnanae oppida pertinerent ad apostolicam sedem jure hereditario Mathildis.

XXVII. Quamvis enim curtes et massae plures tam in praestantissimo codice Albiniano, quam apud Cencium, recensentur juris apostolicae sedis, castra tamen et oppida Carfagnanae ad eam minime pertinerunt, nisi ex donatione Mathildis. Quin etiam antiquae ille curtes et massae, quae in libro bibliothecae Lateranensis, qui *Benedictus* inscribatur (incertum num octavus, ac nonus intelligi debeat), confuse admodum recensentur hunc in modum: « Item in alio tomo, cui praescriptus est papa Benedictus, leguntur posita esse in comitatu Lucensi et in **218** comitatu Cornino, et in comitatu Rosellano, et in comitatu Pisano haec patrimonia. » Infra autem appositum invenitur in margine « Carfagnana »; textus vero habet: « Masse et terre, quae ponuntur in Terra in Dimizano. Terra in funo aguio. Terra in tiupaniano. Terra in decimo. Terra in leojana. Terra in Pastrino. Masse in vane et masse in rojo. et masse et terra in convalli. Terra et masse in anelano. Terra et masse in lacuae. Masse et terra in conroni: fuit in casa Basciana vel in buliano, sive ecclesia S. Petri in Cisarana cum omnibus suis pertinentiis. Villa miliana, et villa ariana. Villa in bargano, seu ros in duza, in villa majore, in Bacano, in foscana, et curte in Castellione. Villa a colle masse siliquano rojana. Masse in cariciano. Masse in rojo. Masse in casatico. Corte Cesarana cum ecclesia S. Andree, et curtis quae dicitur vicus, et Ecclesia S. Rufine cum curte sua. et curtis in p'scaria in integrum. Et curtis de campaniatico. Masse et terra in

cascania, seu in corfine, seu in Petroniano, in castello de Curfiniano. Curtis in Vasiagnano. Masse que dicuntur Grisomolecio, que ponuntur inter paternum, et petronium. In capruniana: in Vipiliano: in ba Θ in Ceruliana. In Gragnio. In gragniana, Cahalia, et alia gragniana, in icano. Curtis Faloniana cum pertinentiis suis. Curtis in cosecun ana curtis in Θ ia. Et curtis in Lactaria cum introitu et exitu earum, et cum omnibus ad omnes suprascriptas curtes et terras generaliter, et in integro pertinentibus. Locum exscripsi integrum, ne iis quidem possessionibus prætermisissis, quas scriptor codicis per græcam litteram Θ designavit, ut pote exesas in vetustis chartis, unde ~~has~~ desumpsit, ut liqueat nullum omnino castrum, oppidum aut in Garfagnana, aut in territorio Lucensi juris fuisse apostolicæ sedis ante Mathildicam donationem, proindeque, pontificum exostulationes ob castra invasa referri oportere ad tempora comitisæ obitum consecuta, sive annum 1126, cum Honorius II hujus alodium concessit Alberto Tusciæ marchioni, quod initæ possessionis argumentum est certo certius.

XXVIII. Itaque, inquit, terra, seu domus Mathildis, non erat, more aliarum ditionum, regio aut provincia ab aliis separata, sed castra et possessiones hac illac dispersa corpus illud efficiebant, cujus hæres apostolica sedes instituebatur; nec longe a veritate aberant, qui Marchiam, Spoletum, Tusciam in ista hereditate comprehendi auctumant. Ubique enim bona propria Mathildis deprehenduntur. Ita scilicet putandum videtur primo aspectu, secus autem esse ostendunt Gesta Innocentii III 219 supra laudata. Magnus siquidem iste pontifex, cæteris Ecclesiæ Romanæ ditionibus recuperatis, iuribusque Exarchatus et Britoniarum vindicatis usque ad Mutinensium hodierni ductus limites, continuo de terra Mathildis recuperanda per legatos et nuntios serio egit, ut alicam supra (num. 14). Quanquam igitur et in Ferrariensi, et in Bononiensi, et in aliis episcopatibus propria bona Mathildis existerent, nihilominus erat terra propria, in qua rector instituebatur, custodiebantur munitiones, Romanus pontifex, aut cardinales eo venientes, atque ibi consistentes honorifice excipiebantur. Hanc vidimus (num. 9) in juramento Salinguerræ designari in episcopatu Bononiensi, Mutinensi, Regino, Parmensi; a Radevico juxta ripas Eridani collocari; et a Friderico Tenobarbo lustrari civitates, castella, seu villas per totam domum Mathildis. Præterea compertum exploratumque est, in diplomaticis imperatorum et regum Romanorum usque ad initia sæculi XIV, terram Mathildis memorari seorsim a patrimonio Tusciæ, seu terra a Radicosano usque Ceperanum, Marchia Anconitana, ducatu Spoletano, et Exarchatu. Quin etiam Inola, Bononia, Ferraria, in quarum comitatibus fuisse constat castra et prædia Mathildis, discernuntur a terra ejusdem propria, sive, ut loquitur pro ævi nostri more, a magnæ comitisæ principatu. Neque enim creditu proclive est, mulierem potentia singularem in Italia, beneficio tantum Cæsarum in Tuscia regali, et in Liguria dominatam esse; nec non pontificum beneficio Ferrariam urbem administrasse, ad proprii juris castra, solum et oppida possidisse. Civitates Mutinam et Regium numerandas esse inter bona propria Mathildis; imo Parmam quoque et Mantuam iisdem probabili admodum ratione a jungendas mox ostendam. Illi tamen pro certo affirmare non dubito, nullam unquam ex iis civitatibus ab apostolica sede jure illo hereditatis aut quæsitæ, aut repetitæ esse. Causæ ex dictis patet. Primum siquidem in libertatem una cum cæteris Langobardiæ urbibus se vindicarunt; deinde proprium principem elegerunt. Mutina præ aliis et Regium, quæ Atestinis marchionibus paruerunt, principes tam bene de Romana Ecclesiæ meritis elegisse gloriantur, ut a pontificibus honore et ditionibus (Illiciario tamen jure, quod licitum est de rebus Ecclesiæ) semper auctos ante Julium II aspe-

rint. Tum vero momentaneas vices passæ, non quia, ut bona propria Mathildis ab annis fere quadringentis, donatæ dicerentur, sed quia Exarchatus fines latius protendi sunt crediti. Quam opinionem nostra etiam ætate tutius esse præstantissimos viros non mirari non possum. Monumenta siquidem certa apud Raynaldum irritos eorum 220 conatus demonstrant, minusque justæ causæ patronos eodem fuisse palam faciunt: quod sequenti capite demonstrabo.

CAPUT II.

De civitatibus Parma, Regio, Mutina et Mantua juris olim comitisæ Mathildis.

I. Cum de Ottonis Magni, primique Henrici Augustorum diplomatibus res fuit, æque celebris atque obscura illa designatio ditionum S. Rom. Ecclesiæ per fines fuit exposita, quam opportune huc afferre oportet: « Item a Lunis cum insula Corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Berceto, exinde in Parma, deinde in Regia, exinde in Mantua, atque in monte Silicis, atque provincia Venetiæ, et Istria. » Hanc quidem designationem finium Carolo Magno tributam, tametsi pius Ludovicus ejus non meminert, cum finibus Italiæ regni ab eodem Carolo præscriptis filiis suis, comparatam, obscuri aliquid præferre ostendi alibi; cum Mutinam in Ecclesiæ ditione, ut videtur, comprehendi mirabar, et ex adverso in regnorum divisione lucide includi, usque ad fines Regensium, et ipsam Regium, et Civitatem novam, atque Mutinam usque ad terminos sancti Petri. Quis vero ausit vetustis adeo monumentis fidem minuere, quia illorum sententiam non assequitur? Consuevit Carolus, ut patet ex divisione regnorum, solo civitatum nomine amplissima earum territoria complecti, quampluribus horum oppidis villisque silentio prætermisissis. Quamobrem non mœnia civitatum, sed fines territorii cujusvis per dicta nomina designantur. Cumque incompartum sit utrum Regi nse an Mutinense territorium magis finitimum esset ecclesiasticæ ditioni, non nostra est designationem illam improbare. Certe infra descriptos fines, qui tunc ducatum Tusciæ (sanctæ sedi oblatum a Carolo, utili tenus dominio) a regno Langobardico secernebant, ævo Mathildis, propria hujus bona contineri colligimus ex dictis præcedenti capite. Indidem didicimus, non solum castra, et villas, sed quatuor etiam civitates, Regium et Mutinam, sine ullo dubio; nec non Parmam et Mantuam, tametsi non suppetant monumenta satis firma, quibus domini proprietates comproberet, ad Mathildicam hereditatem referendas esse. Chartule donationis absolutæ sententia omnium bonorum juris cujuscumque 221 alios in aliam opinionem pertraxit; nemo tamen, iis exceptis qui ad prædia donationem imprudenter redegerunt, ex propriis illis bonis civitates detraxit: in ecclesiasticis siquidem provinciis sitas esse censentes, aut jure dotali traditas Beatrici in Langobardia, ad aliam pervenisse aientes, bona illa propria civitatibus vacua esse non putarunt. Quamobrem futurum videtur operæ pretium, quæ vere civitates in Mathildis terra, seu domo essent, disquirere, tametsi cum aliis Langobardicis libertatem adeptæ nec pontificibus, neque Augustis, nisi apparenter paruerint.

II. In diuturna illa vacatione imperii post Carolinæ stirpis Augustos, dum res Italici regni male admodum habeantur, Atto, seu Azzo Sigefridi filius, proavus Mathildis, potentia et opibus maxime insignis, Canusinam arcem in Regii Lepidi comitatu a fundamentis erexit. Hunc præclaro comitis nomine appellatum animadvertit Muratorius (Ant. Ital. diss. 23, Annal. 958), nec nosse se fatetur canusinam civitatis. Regii tamen fuisse, arx ipsa Canusina non longe ab eadem civitate existens nobis facile persuadet. Præterea Otto Magnus anno 962 diadema imperiale assecutus a Joanne XII ut gratias eidem referret, ob Adelaidem insontem periculis ereptam, atque in arce eadem inexpugnabili servatam, civita-

les aliquot dono dedit. Rei testis est Donnizo (lib. 1, A c. 2) :

Muneribus magnis Attonem dicit, et altis.
Cui nonnullos comitatus contulit ultro.
Per quem regnabat nil miram, si peramabat.

Per comitatus autem civitates intelligi oportere nos docet præ aliis eorumdem fere temporum monumentum Ottoni III ascriptum, tametsi Baronius (1191, n. 57) integrum illud producens, manifestæ falsitatis arguat; et Pagius (999, n. 5) per sæculum XI a male feriatu homine confictum ostendat; et uno verbo eruditi omnes putidum figmentum appellent, peiusque amandent, ut æquum est. Quod vero attinet ad rem nostram, monumenti potius indoles quam sententia attendi debet. « Octo igitur comitatus pro amore magistri nostri domini Silvestri (II) papæ sancto Petro offerimus, et donamus, ut ad honorem Dei et sancti Petri cum sua et nostra salute habeat, et teneat, et ad incrementa sui apostol. nostrique imper. ordines. Hos autem sibi ad ordinandum concedimus Pisauram, Fanum, Senogall. Anconam, Fossabrunum, Callium, Esium et Ausimum. » Itaque quidquid sit de figmento isto, comitatuum nomine civitates designantur. Quidni civitates erunt, quas comitatus vocavit Donnizo? quidni Ato jampridem comitis cognomentum præferens, ac proinde Regiensis forsitan civitatis administrator, 222 deinde Ottonis liberalitate et Regii et Mutinæ summum dominum adeptus erit? Atoni Tedaldus filius successit, de quo idem Donnizo :

Qui post Attonem totum servavit honorem,
Amplificans terras proprias dives nimis exstans,
Regibus existit carus notissimus illis.
Romanus papa, quem sincere peramabat,
Et sibi concessit, quod ei Ferraria servit.

III. Utrumque Muratorius (*Ant. Ital.*, diss. 6) marchionis titulo insignem reperit in monumentis: quare suspicatur quatuor ex civitatibus Regio, Mutina, Parma, et Mantua conflata fuisse marchiam, cui uterque præfuerit. Equicem conjecturis ægre admittendum indulgeo, quanti enim sint in rebus facti, probe novi. Regium quippe et Mutinam utrique subjectas fuisse: x monumentis certis eruitur. Hujusmodi unum refert Bacchinus in monasterii Padolironis historia: « Adalbertus, qui et Atto, gratia Dei comes Mutinensis. » Et apud Ughellum (tom. II, p. 269) est diploma ad annum spectans 964, quod de lit Otto Magnus, « interventu, et petitione Adelberti inclyti comitis Regiensis, sive Mutinensis. » Muratorius utrumque vidit (*Ant. Ital.* tom. I, diss. 8), tertiumque adjungit, nempe placitum Tedaldi anno 1001, in quo legitur, « Teudaldus marchio et comes istius Regiensis comitatus. » At duabus de aliis civitatibus idem affirmare non ausim. Mantuam quippe incertum, num Otto II Teodaldo avo Mathildis, an ejus genitori Bonifacio Conradus, cui ob res præclare gestas erat accepitissimus, concesserit. Secus est de Parma, tametsi pro certo haberi debeat, quatuor hasce civitates cum suis territoriis terram, sive, ut nostro more loquamur, principatum comitissæ Mathildis effecisse; non autem marchiam, nomen illa in regione insolens, imo inauditum. Otiosum esset placitorum, diplomatum, aliorumque hujusmodi monumentorum auctoritate Mathildis domum comprobare; ea siquidem prostant in nova ejus Memoriarum editione. Ex eorumdem autem loco, subscriptionibus testium, concessionibus variis, ac præsertim episcopis una cum comitissa convenientibus, terra, domus, podere, comitatus, de quo est dictum uberrime præcedenti capite, quatuor istis civitatibus earumque territoriis definiti inde colligitur. Castra vero alia, et prædia alibi existentia, ut Medicinam et Argelatam in Bononiensi episcopatu, res territorias in Ferrariensi, ac prædia in Iniolesi, cum in aliena ditione essent, quis non videt, accessiones potius quam terram propriam dicendas esse?

PATROL. XCVIII.

223 IV. Civitates, inquit, regni Italiae juris erant imperialis, quare beneficio, aut in feudum concedebantur. At donabantur etiam: idcirco Otto Magnus de proprio nostro regno civitates et oppida se donare aiebat apostolorum principi, ejusque successori Joanni XII, idemque eodem jure Atoni Regium et Mutinam, successoresque Mantuam donavere. Nonne Henricus IV triennali obsidione non expugnatar, proditione Mantuam acquisivit, ut testatur Donnizo? Nonne civitatis illius domina, ut recte eam appellat Mabillonius (*An. B.* lib. LXXII, n. 3; lib. LXX, n. 54; lib. LXXII, n. 105), antequam moreretur, in suam potestatem redacta civitate, eo « reversa est, ubi sacramentum fidelitatis a subditis recepit? » Ad Parmam quod attinet, documenta exstant apud Ughellum, quibus evincitur totum comitatum Parmensem episcopo Hugoni concessum esse a Conrado Salico, semel anno 1029, iterum 1035, ac tertio 1036, quem Cadolao confirmavit Henricus II, 1047 (*It. sac.* tom. II, p. 164 seqq.): « Perpetua, inquit Conradus, donatione largimur sanctæ Parmensi ecclesie, cui Hugo præest episcopus, totum comitatum Parmensem, tam infra urbem quam extra per circuitum. » Et altero in diplomate post annos sex: « Totum prorsus et integrum tam intra muros quam extra comitatum per suos certos fines, et antiquæ descriptionis limites, sicut illum sanctæ Parmensi ecclesie jamdudum fidei devotione contulimus. Videlicet quantum episcopatus ipsius comitatus distenditur a Pado usque ad Alpes, et a termino illo, quo divisio est inter prædictum episcopatum, et episcopatum Placentinum usque ad terminum illum, quo divisio præfati Parmensis episcopatus et Rhegiensis est extra præscriptum Parmensem episcopatum suprascriptas curtes ad prædictum episcopatum pertinentes castrum Arriani, Saxolum, castrum Piccoli, Palazanum, Lo gura cum omnibus pertinentiis earum, per hanc remunerationis nostræ paginam confirmamus. » Ac demum novo diplomate donationem confirmat sequenti anno 1056. Ipsissimis autem verbis comitatum tam intra urbem quam extra, Henricus II Couradi filius Cadolao confirmant anno 1047, adeoque gratis assertitur civitatem illam hæreditario jure ad Mathildem pervenisse, quia scilicet B atrici assignata fuerit pro dote ab Henrico II ejus consanguineo anno ut creditur 1037, cum Bonifacio nupsit, quæ est opinio Benedicti Luchini (*Chroz.* cap. 5). Quidni potius Bonifacium Italiae marchionem agnoscat cum Hermannus Contracto? Hic siquidem tunc temporis vivens, ad annum 1052: « His diebus, inquit, Bonifacius Italiae marchio ditissimus Beatricis nobilissimæ comitissæ 224 maritus a duobus militibus sagittis toxicatis vulneratus moritur, et Mantuæ honorifice sepelitur. » Et cum eo concinens Donnizo,

Cui juravere, patro tunc vivente, fideles
Servi, prudentes proceres, comites pariterque.

V. Comites quippe, quæsi comitatus seu civitas una cum territorio subjecta erat, marchioni, qui ducis instar provincie præerat, morem gerere tenebantur. Idcirco imp. Conradus eodem anno 1037, cum Hugonem Parmensem episcopum creavit comitem, Bonifacio marchioni seditionem Parmensem compescendam demandavit. Quare nisi veritati succum facere, aut cum Muratorio novas marchias conjectando velimus animo effingere, Bonifacium marchionem temporibus Conradi Salici, et Henrici II Augg. Italiae et Tuscie præfuisse fateamur necesse erit. Quin etiam Beatricem cum Mathilde in iisdem provinciis eodem jure dominatas esse usque ad annum 1061, cum Cadolao episcopus et comes Parmensis apostolicam sedem sacrilege invasit, suntque exortæ illæ maximæ simultates regni et sacerdotii, quæ pristinam Italiae civitatum subjectionem disturbarunt, pro certo haberi debet. Ac Beatricem quidem id temporis, nempe usque ad annum 1076, cum obiit Pisis supremum diem, in Tuscia et in Langob.

barthæ provincia, seu Italæ regno, præter avitum principatum, jure fidei commisso dominatam esse colligitur ex monumentis. At Mathilde ejus filiam perpetuis fere bellis ab Henrico IV agitatum et avitam terram latius extendisse jure belli, et ab anno IV quidquid imperatoris potestatis erat in Italia, pro rege administrasse, compertum exploratumque est. Et vero cum Henricus IV, quem, utpote imperiali diademate nunquam redimitum, Italæ civitates præcipuè detrectabant, anno 1084 ex Guiberti pseudo-pontificis manu coronam perditionis, ut ait Baronius, accepit, in campis Sorbariis adeo infelici Marie confixit cum Mathilde, ut Italiam fere omnem amiserit. Interim civitates nonnullæ excusso prisce subjectionis jugo reipublice formam induerant, sequæ ipsæ per suos magistratus regebant; quare post annos decem, ut supra est dictum, referente Bertholdo apud Baronium (1093, n. 2), Mediolanum, Cremona, Landa, Placentia juncto foedere, in Henricum cecinere classicam, ac Mathildi adhæserunt. Quod sane foedus non esse initum etiam a civitate Parmæ, terræ Mathildis contermina, suspiciandi locum præbet num terræ ejusdem pars esset?

VI. Quid, quod factis comprobatur jus supremum Mathildis in eadem civitate? Et vero antequam comitissa Italæ regnum, seu potius 225 illius reliquias pro rege administraret, Parmenses cives anno 1104 immane sacrilegium perpetrarunt in Bernardum card. apostolicæ sedis legatum (quem postea episcopum sibi dari efflagitarunt). Mathildes re audita eo convolat cum milite, in reos pro tanto scelere animadversura, tametsi Bernardi precibus mota, ad officium tantummodo Henriciani schismatis fautores revocavit (Baron., an. 1102, n. 24; 1106, n. 31). Nonne hinc patet, civitatem istam inter ea bona comitissæ recenseri, de quibus aiebat in chartula donationis: *tam que nunc habeo, quam que in posterum Deo propitio acquisitura sum..... sive jure hereditario, sive alio quocumque jure?* Unum id obstat, quod aiebam præcedenti capite (num. 7) si regnum Italæ juxta pacta conventa instauratum esset, quale fuerat sancti Henrici ac prædecessorum temporibus. Longe autem ut Henricus V staret pacis, et Paschalem II pontificem et cardinales, violatæ sacramento, in captivitatem abduxit; privilegium jure *privilegium* appellatum a pluribus, per vim extorsit a Paschali eodem, qui suæ aliorumque captivati finem allaturus, pacique publicæ litaturus hostiis majoribus, investituræ, ante eum diem damnatas in principibus laicis, eidem concessit; ac demum pejor patre pontificis ditones invasit, et Mathildis postmodum decedentis hæreditatem totam sibi arrogans, donationem sanctæ sedi ab ea factam elusit. Quamobrem nec pontifex præcipere debuit, aut potuit episcopis præsentibus die coronationis, ne intromittant se vel invadant eadem regalia, id est civitates, ducatus, marchias, comitatus, monetas, mercatum, advocatias, et curtes, quæ manifeste regi erant, ut erat in pactis apud Baronium (IV, n. 2). Multo autem minus Mathildem spoliare poterat bonis suis, quæ olim ad regnum Italæ pertinebant, et quorum hæres instituta fuerat sancta sedes. Quam rem probe intelligens Henricus, fortasse etiam militans quæ post comitissæ obitum facturus erat, in Germaniam rediens post coronationem, bidui cum illa substitit Bibianelli, fretusque illius potentia et opibus, Italæ regni administrationem eidem commisit: quare post annos quatuor ea decedente et quæ regi erant, et quæ terræ seu domus Mathildis, consanguinitatis obtentu, sibi arrogavit.

VII. Hoc in statu usque ad Callisti II tempora, seu ad annum 1122 rem permansisse constat. Tum vero plurium annorum diro certamine, quod armis et schismate sacerdotum affligerat, finis demum aliquando est allatus; et Henricus jurejurando hæc præ cæteris est pollicitus: possessiones et regalia beati Petri, quæ a principio hujus dis-

cordiæ 226 usque ad hodiernum diem, sive tempore patris mei, sive etiam modo ablata sunt, quæ habeo, eidem S. R. Ecclesiæ restituo, quæ autem non habeo, ut restituantur fideliter juvabo. Cætera videsis ap. Baronium (1122, n. 5 seqq.) exstantia etiam in præstantissimo cod. Albiniano, quo utor, non modico cum rerum verborumque discrimine. De Mathildiana hæreditate ne missitatum quidem esse ab Romano pontifice, altiora vulnera sanctæ sedi inflicta sanatur, inde liquet, quod nonnisi post Henrici mortem Honorius II possessionem illius invit an. 1126, possessionem vero mutilam; terram quippe civitate qualibet vacuam tum Honorius, tum Innocentius II, tum denique Innocentius III, jure proprietario aliis concessisse traduntur. Ex iis tamen pontificibus nullus aliud quam prædia, castra, villasque concessit, quia scilicet tertii Innocentii ævo Langobardicæ civitates omnes sui juris erant; cumque longe ante Honorium et Innocentium II nonnullæ in libertatem se vindicarint, credibile admodum est, Parmam, et reliquas terræ Mathildis aliarum exemplum secutas esse, tametsi rei monumentum non existet. Utcumque autem fuerit, pro certo habendum est, Mathildem aut acquisitionis, aut alio quovis jure Parmam, quemadmodum hæreditario Rhegium, Mutinam et Mantuam possedisse. Propterea nullus dubito, quin istæ quatuor civitates, nisi primum invasio, deinde libertas obstitissent, una cum reliquis bonis propriis testatricis ad apostolicam sedem perventuræ essent. Tanti momenti rem comprobare videtur placitum ejusdem existens ap. Ughell (*It. Sac. tom. II, p. 171*) cujus partem huc afferre non gravabor:

VIII. In nomine sanctæ et individue Trinitatis. Mathildis Dei gratia si quid est. Dum olim apud Montem Baruncionem essemus, et præsentibus domino Bernardo Parmensi, et Bonoseniore Rhegiensi, atque Manfredo Mantuanorum venerabilibus episcopis, quædam negotia tractarem, venerunt homines de Monticulo conquerentes, quosdam malos et injustos usus per nostros ministeriales sibi fieri, qui nunquam antecessoribus illorum fuerunt impositi. . . . Notum igitur esse volumus omnibus nostris fidelibus tam præsentibus quam futuris, nos omnes malos et insuetos usus, quos a tempore bone Beatricis matris nostræ habuerant, aut per nos et nostros ministeriales eis injuste impositi fuerant, omnibus hominibus de Monticulo deinceps remisisse. . . . Dominus autem Bernardus prenomatus Parmensis episcopus per se suosque successores nobis, nostrisque successoribus et converso refutavit, quod nostris arimannis de Monticulo nullos alios usus, vel factiones deinceps requisierit, nisi quos ejus 227 antecessores, videlicet Cadalus et Eberardus Parmenses episcopi solummodo in pace, et non in guerra ex illis habuerunt. . . . Actum est an. Dom. inc. 1114, vii Kal. Jul., Ind. 7, ap. Mont. Baruncion. Hinc profecto elucet plura suprema juris indicia. Placito siquidem episcopi adorant e domo Mathildis, Mutinensi excepto, quem aliunde constat ex eadem domo, seu terra fuisse. Præterea ministeriales in comitatu seu territorio Parmensi ab ævo Beatricis, subjectio Bernardi episcopi Parmensis; ac denique arimanni, quos Mathildes immunitate vult gaudere sub suis etiam successoribus, summum dominium Mathildi vindicant; tametsi incomportum mihi esse fatear, an origo ejus ab Sorbariensi pugna, seu potius ab initio schismatis petenda sit. Quamobrem apostolica licet sedes nullius ex quatuor civitatibus possessionem nunquam ob allatas causas inierit, negari tuto non potest, Parmam quoque inter bona juris proprii Mathildis recenseri. Quæ cum ita sint, quantum obscuritatis plurimum in designatione illa per fines Ottoniani diplomatis inesse aliquibus videatur, attamen si Parmensis, Rhegiensisque, ac Mantua-

ni comitatuum fines ecclesiasticæ ditionis terminis adherentes considerent, tum Italia regnum ab apostolicæ sedis dominio, tempore Ottonis discernent, tum Mathildis terram, domum, comitatum, podere, sive principatum tenebunt.

IX. Quare autem ab sæculi XIV initio nulla amplius memoria occurrat honorum proprii juris Mathildis, quorum hæres institutus fuerat sanctus Petrus, facili negotio quis intelliget, si diuturnam repetet vacationem imperii ab anno 1245, cum Fridericus II exactoratus fuit ab Innocentio IV in Lugdunensi concilio ad 1273, cum Rudolphus, magnus ille progenitor augustissimæ domus Austriacæ rex Romanorum electus fuit. Quam scilicet vacationem quinque annis breviorē, nempe a Friderici prædicti mortuali anno 1250 ad Rudolphum, Germanici scriptores fatale interregnum appellant. Illa siquidem in diuturna vacatione Langobardicæ civitates, excussa subiectione omni, quam in pace Constantiæ videbatur subisse, aut singulæ, aut plures simul proprium sibi principem cœperunt eligere. Exemplum imitatur quatuor civitates terræ Mathildis suum et ipsæ principem elegerunt, quamquam Mantua tantum novi regis Romanorum electionem prævenit, nam anno 1269 Pinamontem Bonacossium acclamavit. Aliquanto tardius, Rudolpho jam regnante, Mutina anno 1288, et post biennium Rbergium, Opizzoni marchioni Atestino ultra se subiecerunt. Parma etiam, licet subiectione minus diuturna, anno 1303 Gisberio Corregensi se subdidit, rege Romanorum Alberto Rudolphi filio. Novis hisce principibus, præter civitates, comitatus 228 earum integros paruisse inde colligitur, quod terræ Mathildis nulla in diplomatis mentio sit post Rudolphinum. Albertus quippe Rudolphi filius, qui omnium ultimam illam confirmasse videtur Bonifacio VIII (ap. Rayn. 1303, n. 9) Ludovici et Ottonis diploma confirmat ex libro Decretorum (dist. 63) præque aliis paternum conceptis hisce verbis: « Recognosco et fateor, omnia et singula quæ a divæ mem. Rudolpho patre meo Romanorum rege, et etiam a quibuscumque prædecessoribus ejus Romanorum regibus vel imperatoribus sive super fidelitatis juramento, sive super quibuscumque aliis recognita, confessata, promissa, facta, jurata, confirmata, innovata, remissa, seu de novo donata fuerunt simul, vel diversis temporibus; et ipsa ratifico, innovo et confirmo, et ea juro, et promitto, me inviolabiliter servaturum; et ex nunc similia in præsentibus litteris meis patentibus meo magno signatis sigillo renitto, facio, et de novo concedo. » Terræ autem Mathildis mentionem ullam specialem neque Albertus, neque Romanorum regum, imperatorumque ullus, qui Albertum secuti sunt, fecerunt; neque Romanus ullus pontifex, majorum exemplum sequens aut invasam repetit, aut in feudum alii concessit.

X. Quamobrem cum alicui fere ducentis Romanos pontifices jura sancti Petri asserendo, ac Germaniæ reges, atque Augustos eorum invasionem nunc tuendo, nunc ultra dimittendo tantopere sollicitos atque anxios viderimus, alium adeo silentium de improvviso natum non mirari non possumus. Cum præsertim iidem pontifices, qui auctoritate et opibus in provincia plurimum valebant, ut provincias cæteras, ita terram Mathildis ex aliorum manibus eripere armis potuissent. At serio animadverti velim quod Romani pontifices ubi sedem in provincia posuerunt, de pristino Italiane regno, utcumque in varias dynastias diviso, sollicitiores fuerunt, quam de Mathildiana hæreditate. Cum præsertim vacante imperio ipsimet supremo jure uterentur in eodem regno. Quod facile assequemur mente, si reputemus postremam partem Clementinæ *Pastoralis* (Clem. l. II, tit. 11) omissis quæ ad septimi Henrici Aug. et Roberti Siciliæ regis similitates pertinent, ut pote abs re nostra: « Nos, inquit Clemens V, tam ex superioritate quam ad imperium non est dubium nos habere, quam ex potestate, in qua vacante imperio imperatori succedi-

mus. » Hæc plane verba male audiunt apud scriptores nostri sævi, quia scilicet majestatem imperii Romano-Germanici tunc etiam temporis obtinuisse arbitrantur, neque veram indolem tenent imperialis dignitatis a Leone III instituta, et constanti omnium imperatorum auctoritate firmata, quam videlicet nullo unquam tempore 229 assecuti sunt Cæsares, nisi diadematis imperialis per Romanum pontificem impositione. Tunc vero præter supremæ auctoritatis consortium in populos pontifici Romano subditos, Italiam et Tusciam veluti tantæ dignitatis dotem jure possidebant, cum ceteroqui unum, aut plura regna, ditionesve alie regum, qui ad summum illud fastigium evehebantur, ad eam dignitatem nullatenus attinerent. Ea propter Clemens V non de Germania, Burgundia, aliove regno, sed de Italia tantum et Tuscia loquitur, sive, ut suo tempore audiebant, de Langobardia et Etruria. Quas profecto provincias avo Mathildis a rege Henrico IV deformatas, et ab se alienatas, deinde ab Suevis Augustis successoribus tyrannica administratione ad nullum fere statum redactas, et factionibus obnoxias Romanorum pontificum sollicitudine, diuturnæ vacationis prædictæ occasione, aliquantulum sublevatas reperit Rudolphus, ut infra palam fiet, ubi de Rudolphino codice sermo erit.

XI. Prædictus autem Clemens non verbis tantum sententiam suam expressit, sed factis palam habuit. Nam vacante tunc imperio ob præproperam Henrici mortem, Robertum ipsum ejus Augusti æmulum, imperii vicarium in duabus iis provinciis instituit; ita tamen ut rege Romanorum electo, vicariatium dimitteret, quod ille captata occasione duplicis electionis, nam quinque electores Ludovicum Bavaram, duo reliqui Fridericum Austriæ ducem elegerant, non fecit. Quare ab anno 1314 usque ad 1322, cum Fridericus in bello captus fuit a Ludovico, pro summa rei utroque invicem decertante, rex Siculus impune molitus est Italiane totius dominationem assequi. Postea vero res illi fuit cum Bavaro, quem Gibellini Roberto regi, ac Beltrando card. pontificis legato Guelforum ducibus superandis impares, in Italiam vocarunt anno 1327. Interea prædicto anno captivitatis Friderici, Placentiam exosi tyrannidem Galeatii, Matthei vicecomitis vicarii Mediolanensis filii, quem Henricus VII anno 1313 Placentiæ vicarium instituerat, spontanea deditione, Veruzii Landi opera, pontificiam dominationem subierunt (*Scr. Ital.* tom. XVI Chron. Plac.). Paulo post Parmenses legato eidem apostolico se subiecisse constat ex monumento ap. Raynaldum (1322, num. 13), in quo præ aliis hæc leguntur: « Item ad conficiendum, recognoscendum, et asserendum realiter, et cum effectu regimen civitatis, et districtus Parmensis, vacante Romano imperio, sicut nunc vacare dignoscitur, ad dominum nostrum summum pontificem, et Romanam Ecclesiam pertinere; et quod 230 ipsum regimen, et rectores ipsius recipient, et tenebunt deinceps nomine præfati domini nostri summi pontificis, et Romanæ Ecclesiæ supradictæ, quandiu et quotiescumque vacabit imperium supradictum, sicut recipere et teneant ab imperatore, si dictam imperium non vacaret. » Huc profecto si respexissent qui exarchatum Pippinianæ donationis Placentiam usque, ut prisca Romanorum ætatibus extendunt, non tribuissent pontifici, Romanæque Ecclesiæ quod pontifex et Romana Ecclesia sui juris factum nondum esse luculenter ostendunt.

XII. Eoque id magis, quod Joannes XXII, ut notat Raynaldus (1322, n. 10 seqq.), apostolicis ejus litteris allatis, de Mediolanensibus eadem affirmat: « Ad nostram, inquit, et Ecclesiæ Romanæ devotionem et obedientiam, a qua deviarant, per devia et errores currendo præcipites, utentes saniori consilio redierunt, nobis et eidem Ecclesiæ, ad quos imperii regimen, imperio vacante, sicut et nunc vacare dignoscitur, pertinet, obedire fideliter, et parere nostris et ipsius Ecclesiæ beneplacitis et mandatis. » Atque hæc quidem consecraria sunt Clemen-

line *Pastoralis*, adversus quam Marsilius Paduanus A hæresiarcha, ut Ludovico Bavaro assentaretur, reclamavit. At neminem eruditorum latere arbitror, tum Marsilium, tum Joannem de Janduno, qui Italiam et præcipue Romam, suis scriptis infecerunt, Ravari clientes fuisse. Cum autem id temporis Gibelini viderentur Guelfis prævalere, antiquiora et certiora jura sanctæ sedis audacia scriptorum in dubium verti, ac factiosorum armis invadi consueverunt. Marchio ipse Atestinus Opizzo, a quo nil tale metuebatur, Ferrariam primo, deinde simulato tantisper reditu ad obsequium sanctæ sedis, Comaclum et Adriam oppressit. Quamvis enim pontifices Avenione tunc morantes non essent desides, imo utrumque gladium exerentes, novosque armorum duces quotidie acquirentes legatorum opera, prisca jura efficacius assererent sanctæ sedi quam sui prædecessores; nihilominus nisi Italiæ regnum apostolicæ sedis ditioni conterminum ad suas partes traherent, ne quidquam legati operam bellique artem armorum duces impendissent. Inde enim defensio, inde securitas apostolicæ sedis ditioni sub ipsis Carolinis expectabatur. Testes mihi erunt Berengarii æmulus Wido Spoleti dux, filiusque ejus Lambertus ad imperatoriam coronam vocati, Arnulpho stirpis Carolinæ posthabito, quia potentissimi reges erant Italiæ: testis Berengarius eadem de causa Ludovico III prælatus, testis Germanorum primus Augustus Otto Magnus quem Agapetus II bellica 231 virtute insignem in Italia imperatorem coronasset, nisi præpotentes Romani obstidissent, quemadmodum post annos aliquot Octavianus (Joannes XII) ex iisdem præpotentibus civibus ad apostolicam sedem evectus, imperiali diademate redimivit; testis denique virilis animi Mathildes, quæ, quia formidabilis in Italia erat, tum magno præsidio fuit Rom. Ecclesiæ ac pontificibus, tum ab iisdem maxime culta, nonnullas apostolicæ sedis ditiones in beneficium obtinuit.

XIII. Quoniam vero cavendum erat, ne quid detrimenti ab infidis Italiæ regni ac Tusciæ gubernatoribus ecclesiasticæ ditioni inferretur, Joannes XII eumque imitati successores sacramento ab electis imperatoribus præstando adjiciendum voluerunt eorundem gubernatorum juramentum, quod exacturum se promisit per suos nuntios Henricus VII. « Quandoquunque in Lombardiam aut Tusciam aliquem mittet, pro terris aut juribus suis gubernandis, quoties mittet, faciet jurare eum, ut adjutor vester sit ad defendendum terram Rom. Ecclesiæ, et Romanam Ecclesiam secundum suum posse (Rayn. 1311, n. 7, Bull. Vat. tom. I, p. 248). » Cujusmodi præscriptum postea visitur in Cæremoniali Patritii (lib. I, sect. 5, c. 2) præstandum scilicet, ab imperatore electo priusquam agrum Romanum ingrediat: « Cuicumque Italicum regimen commisero, jurare faciam illum, ut adjutor suæ sanctitatis sit ad defendendam terram sancti Petri secundum suum posse. » Quod plane juramentum an exigi posset anno 1488, cum illud Patritius librorum cæremonialium quam historix consultor præscribat, eruditus non laet. Cum autem Blasius de Martinellis juramentum iisdem conceptum verbis apud Gatticum (*Diar. Cær.* tom. II, p. 102) a Carolo V præstandum anno 1530 exhibeat, operæ pretium facturus mihi esse videor, si Mediolanensis historix summam huc attulero, quippe quæ una cum libri Cæremonialis minus opportune præscripto, simul terræ Mathildis silentium ex Italiæ regni, seu ducatus Mediolanensis vicibus natum demonstrat.

XIV. Mediolanensis civitas, quæ Rom. pontifici sacramentum fidelitatis præstiterat vacante imperio, vixdum Ludovicus Bavarus in Italiam venit, ad vicecomites rediit, quibus ad annum usque 1395 moræ gessit. Illo autem anno Joannes Galeatus cognomento Comes virtutis, ab Wenceslao ineptissimo principe Caroli IV filio, qui regis Romanorum titulum pretio emerat, iusignem ducis honorem multis

A florenorum millibus mercatus est. Anno vero sequenti ab eodem principe tam pro se quam pro descendentibus, ducatus dotem accepit Papiam et reliquas 232 civitates, quas ipvaserat, easque inter Placentiam et Parmam quæ cæteroque nunc defensione a pontificio dominatu, nunc prodione, variis possessæ partibus fuerant (Rayn. 1331, n. 19; 1335, n. 27). Hæc fuerunt initia ducatus Mediolanensis, sub finem sæc. XIV. Sequenti sæculo vicecomitibus successerunt Sfortiæ; quibus devictis eodem exeunte ducatus in Gallorum potestatem venit. Non multo post, Julium II icto fœdere cum Maximiliano aliisque principibus, expulsi Gallos historia eorum tempore docet. Tum vero Maximilianum Mariam Sfortiam a fœderatis principibus Mediolani ducem designatum esse, Parmamque et Placentiam Julio redditis fuisse, anno videlicet 1512, ex Paridis Diaribus constat ap. Raynaldum (1512, n. 70). Easdemque anno sequenti, audita Julii morte, Sfortia ad momentum invasit, Leoni X postmodum electo tum sponte sua, tum Maximiliani Aug. voluntate restituit. Quæ res ut firmior esset, anno 1515 pactis conventis inter Cæsarem et pontificem, roborata fuit (Id. 1515, n. 40). At Ludovico XII Gallorum regi eodem anno vita functo, Franciscus I successit, statimque per suos duces Mediolanensi ducatu in potestatem redacto, Parmam quoque et Placentiam, aliis de causis non renuente pontifice, aliquandiu retinuit, quoad pontifex juncto fœdere cum Carolo V adversus Gallos, illas anno 1521 Carolo plaudente iterum bello acquisivit. Caroli ejusdem litteræ exstant ad cardinales tempore Clementis VII in hanc sententiam: « Parmam, et Placentiam a Romani imperii feudo disjunctas, sedi Romanæ nullo jure coacti possidendas restituimus. » Eæ vero datæ fuerunt post cele. re Urbis infortunium anni 1527, cum Clemens ex castro sancti Angeli evasurus, utramque civitatem una cum aliis nonnullis Cæsari se daturum spondidit, quod minime tum factum traditur, tametsi ex laudatis litteris, quas videsis apud Fontaninum (*Domin. Parm. et Plac.*) serius ocus in Cæsaris potestatem venisse utramque constet. Post hujusmodi restitutionem pacifice utramque possessam ab sanc. sede Paulus III Petro Aloysio Farnesio concessit jure fiduciario, anno 1545. Cæso post biennium Aloysio, Carolus, qui anno 1535 a Francisco Sfortia absque liberis decedente Mediolanensis ducatus hæres institutus fuerat, Placentiam invasit, ad Mediolanensem ducatum eam spectare contendens, nec nisi morti proximus anno 1554 testamento mandavit Philippo II filio, ut sanctæ sedi illam redderet: quod utique factum liquet.

XV. Ex historix hujus summa ab ill. Fontanino et aliis uberrime pertractata (utinam studii causis omnibus procul habitis) plura capita illustrantur. Ac primum spatio illo annorum maxime diuturno a 1395 233 ad 1535, dum stetit Medioli. ducatus, longe a veritate abire Patritium et Blasium Martinellum cæremoniarum magistrum, dum regi Romanorum imperatorum diadema suscepturo præscribunt juramentum pristinum: *Cuicumque Italicum regnum commisero.* Deinde Parmam et Placentiam regni olim Italici urbes, ad Mediolanensem ducatum minime attingentes, præter antiquiora jura, novum illud acquisitionis præferre, nihilo infirmius jure ducum Mediolanensium; nam semel Julius II anno 1512 iterumque legatus Leonis X 1521, utramque armis asserunt sanctæ sedi. Tertio, easdem civitates post diuturnam concertationem ævo Clementis VII de qua Conringius (*de Finib. imp.* c. 20, p. 312) Romanæ Ecclesiæ fuisse redditas, eundemque in modum Placentiam post Caroli V controversiam annorum plurimum, ad sanctam sedem postliminio rediisse, id præcipiente eodem Carolo. Legitimo isti sanctæ sedis juri, possessionis fere ducentenarix illud cuicumque alii præferendum accedit. Quarto demum per hujusmodi regni Italici eversionem, quæ in plures illud dominationes dispersit, antiquatam omnino esse

terra, domusve Mathildianæ mentionem, cujus loco Julii II ævo exarchatus prætendebatur, tum quia olim Placentiam usque pervenit, tum quia ecclesiastica provincia pro civili parum scite accepta est. Et vero quænam fuerit civilis, seu exarchatus Pippiniano ævo a regno Langobardorum divisus, ex donatione Pippiniana luce clarius patet, nam civitates ejus omnes, quarum ultima est Bononia, recensentur. Ecclesiastica vero qualis, quantaque fuerit usque ad sæculum XII docet antiquum provinciale sæpe laudati codicis Albiniani: « In provincia Flaminea metropolis Ravenna suffraganeos habet xv: Placentinum, Parmensem, Reginum, Forolivium, Adrian., Populien., Ferrarien., Mutinensem, Bononiensem, Faventinum, Inolensem, Cesenaten., Cervinensem, Comaclensem et Sarcinensem. » Sub finem duodecimi sæculi aliquatenus variam hanc provinciam exhibet provinciale ap. Schelestratum (*Ant. Eccl.* tom. II, p. 750); Placentinus quippe, et Ferrariensis inter suffraganeos Mediolanensis metropolitæ recensentur, ut apud Cencium editum a Muratorio: utrumque autem Flaminiam provinciam exhibet, Æmiliam omnino silet, rei falsæ defensorum ingratis.

XVI. Ad Italiam autem regnum revertens animadverti et illud velim, quod Carolus IV maximus ille assertor Germanici majestatis imperii, cujus tantopere celebratur Aurea bulla, suo in diplomate apud Raynalum (1347, n. 5) ex autographo quod servatur in tabulario molis Adriane, septimi Henrici exemplo jurejurando: « Item promittimus, 234 ait, et juramus, quod quandocunque in Lombardiam et Tusciam vel earum alteram aliquem, vel aliquos mittimus pro terris et juribus imperii gubernandis, quoties illum vel illos transmittemus, faciemus eum, et eos jurare, ut adjutor, vel adjuutores domini papæ sint ad defendendum terram sancti Petri, et Romanæ Ecclesiæ, secundum suum posse. » At Sigismundus, qui primus post Carolum imperialia insignia est assecutus (Wenceslaus ejus frater ob suffragia pretio empta, dignitate regis Romanorum motus anno 1400, et Robertus comes palatinus pius et clemens, at venerator, majestatis imperatoris honorem non fuerunt adepti), Langobardiam alienatam reperit a fratre, adeoque simile juramentum non præstitit. Itaque ab ætate sæculo xv, nulla amplius mentio reperitur Italici regni, seu Langobardiæ et Tusciæ; in utriusque enim locum successerunt ducatus Mediolanensis et civitates Etruriæ liberæ, quæ sæculo eodem exacto in ducatum evasere. Harum princeps Florentia, ut pote opulenter ac potentior cæteris, perpetuis fere bellis finitimas remotioresque alias petens late jam dominabatur, cum Leonis X et postmodum Clementis VII Medicæ gentis pontificum consilio, et opibus, familia eadem exaltata, magnum Etruriæ ducatum ad nostram usque ætatem magna cum felicitate, patrique gloria moderata est. In regno autem Italiæ, præter ducatum Mediolanensem, et Parmæ ac Placentiæ ducatum alium, de quo nuper est dictum, aliud longe antiquius, nec minus gloriosum marchionis Estense dominium excitant, quod terram Mathildis fere omnem absorbit, Romanique pontifices memoria, ni fallor, reputantes, Mathildem nupsisse Azzoni Atestino, ac præcipue sibi, et apostolicæ sedi consulentes, longe ut reclamarent, tum virtute atque opibus illorum tuiti sunt Ecclesiæ Romanæ ditiones veteres, tum harum aliqui us eos præfecere, ac præsertim Ferrariam, ut olim ævo Mathildis, iisdem in feudum concessere. Sed antequam hæc fierent, dum per duodecimum sæculum in magna Italiæ civitates perturbatione erant, Ferraria variis parvisque dominis apud historicos invenitur. Hinc est, quod a recentioribus nonnullis, aut pontificiæ ditioni temere auferatur, aut Mathildicæ donationi imprudenter adjungitur. Quare cum suppetat ex Albiniano codice monumentum haud dubie antiquius mutilo, ac mendoso illo, quod exstat in libro consuum Censii camerarii; quis etiam ævo pontificis Lucii III qui sedere cepit

in Petri cathedra anno 1181 vetustius: omnium oculis subjiciendum puto, ut jus suum pontifici, beneficiis, seu hujusve aliis vindicaretur, fiatque palam aliena invasio.

235 XVII. « De redditibus omnium provinciarum et ecclesiarum, qui debentur Rom. Ecclesiæ. Primo de civitate Ferrarie. Romana Ecclesia debet habere censum de civitate Ferraria sol. l. Lucen. in unoquoque anno. Melietatem tributi ripe, et districtum de mercato annuatim. Et totam arimanniam de plebe Cornacervina. Et totam arimanniam masse Fuscalie. Et totum publicum ejusdem. Et totam arimanniam de Gabbiana. Et totam arimanniam de Lungula. Et totam arimanniam de Septepullesino. Et totam Curiam sive districtum de Massa. Et totum districtum sive proprietatem de Ciniscelli, et de Cavalto. Et totam arimanniam et totum publicum de Sadriano. Et totam arimanniam et totum publicum de Trecenta. Et totam arimanniam de Banniolo, et totum publicum. Et totam arimanniam de villa nova, et totum publicum. Et totam arimanniam de Maneggio, et totum publicum. Et totam arimanniam de sancto Martino, et totum publicum. Et totam arimanniam de Lucarano, et totum publicum. Et totam arimanniam de sancta Maria, et totum publicum. Et totam arimanniam et publicum de villa Comele. Et totum publicum de Gognano. Et totum publicum de villa Marthana. Et totam arimanniam de Arcuada, et totum publicum. Et totum publicum de Bouisciago. Et totum publicum de Agnano. Et totam arimanniam de Pontiaolo, et publicum. Et totam arimanniam de Filthatico et publicum. Et totam arimanniam de Runci et publicum. Et totam arimanniam de Cirpiliatica. Et totam arimanniam de Bratica. Et totam Salariam, et totum Ficarolo, et tres partes de Ripatico, et partes tres portus de rupta Ficaroli. Et totam arimanniam de Trenta. Et totam arimanniam de Leone. Et totam arimanniam de Gello. Et totam arimanniam de Fabriciano. Et totam arimanniam de sancto Donato. Et totam arimanniam de Flesso. Et de Fircolo et toto comitatu ejus Balian, et districtum de omnibus criminibus. Et omni anno bis, scilicet in Madio, et in sancto Martino generale placitamentum. » Cum hic de censibus, aut tributis agatur, placitamentum pro landimii genere cum Ducangio malim accipi, quam dissimile aliud a tributo suo censu cogitari.

XVIII. Est revera in eodem codice privilegii Ferrariensium particula aliquanto antiquior, cum sanctæ sedis actionarii eam civitatem administrabant, antequam beneficio aliis concederetur, quæ sic habet: « Excerptum de privilegio Ferrariensium. Et semel in anno si a nobis requisitum fuerit, ante nostrum apostolicum nuntium, si prece imposuerit 236 bandum, per tres dies custodiant generale judicium, et usque tertia hora scribantur clamores, et questimonia; post ea per mensis circulum clamati justitiam faciendo, si vocati fuerint, custodiant judicium. » Ætatis privilegii nullum indicium exstat, cum tamen in codice suscipiatur locationi Prænestinæ civitatis, quam fecit Joannes XIII anno 970 eidem suppar videtur: cumque idem pontifex avo Mathildis civitatem beneficiario jure concesserit, ex utroque monumento ejus civitatis conditio, antequam beneficio traderetur Tedaldo, et post reditum ad apostolicam sedem, luculenter patet usque ad sæc. XII fere exactum, eum scriptor codicis Albinus vivebat, litterisque mandabat ab se collecta vetera monumenta. Quanto igitur in errore versantur, qui vera Mathildis donatione posthabita, Ferrariam ab ea sanctæ sedi oblatam contendunt? Estque id profecto admiratione dignum quod ubi extra ecclesiasticam ditionem de terra, seu bonis propriis Mathildis verba sunt, ea nihil aliud sunt, quam prædia, sive ad summum castra, citra ullam civitatem. Cum autem in Tuscia Langobardica, seu patrimonio Tusciæ, in ducatu Spoletano, in Marchia, pro alia aliorum falsa opinione bona eadem collocantur, quidquid civitatum in iis provinciis est, Mathildianam ad donationem pertinet. Quid de nuper auna-

lista Italo dicendum erit, qui transverso itinere donationem funditus excidere periclitatur (*Script. Ital.* tom. V, p. 366)? hæc nimirum iste ad chartulam Mathildis animadvertit: « Invaluit eo sæculo ac potissimum Gregorii VII pape temporibus mos offerendi non castra solum, sed et integra regna apost. sedi, eaque rursus ab illa accipiendi in feudum. Id præstitit Demetrius Russorum rex duobus ante pacem Canusianam annis, nempe anno 1075, tum alter Demetrius Croatiae et Dalmatice dux, sive rex. Bertramus quoque Provinciae comes omnia sua eidem obtulit anno 1081. »

XIX. Non sæculi consuetudine, sed Gregorii VII magnanimitate reges, et principes a beato Petro, quam a Teutonicorum rege Henrico IV regni aut principatus investituram accipere maluerunt. At nec Mathildis donatio, nec Bertrami oblatio ejusdem generis sunt. Quod luce clarius patebit ex litteris (lib. II, ep. 74) sancti ejus pontificis Demetrio Russor. regi et reginae: « Filius vester, inquit, limina apostolorum visitans ad nos venit, et quod regnum illud dono sancti Petri per manus nostras vellet obtinere, eidem beato Petro apostolorum principi debita fidelitate exhibita, devotis precibus postulavit, indubitanter asseverans illam suam petitionem vestro consensu ratam fore, ac stabilem, si apostolicæ auctoritatis gratia ac munimine **237** donaretur. » Estae id offerre primum, ac deinde in feudum accipere principatus et regna? De alio Demetrio, quem in synodo habita in Dalmatia legati ejusdem Gregorii (*Cod. Albin. Cencii; lib. Cens. Baron. 1076, n. 66*) ex duce regem fecerunt, satis mihi erit ven. annaliste sententia: « Idem Gregorius papa, inquit, qui Henricum regem regio privavit, ejus impietate id ab invito scilicet extorquente, pietate exigente, ducem Croatiae atque Dalmatiæ in regem evertit. Admiratione plane digna res accidit, ut quo anno Henricus rex se schismate ab Ecclesia separavit, rex barbarus eidem se conjun-

xerit, subitumque constituerit, a feli'atem juraverit, tributumque sponte spoponderit, magnam ex eo accessionem ad suam gloriam comparari existimans, si ex libero principe efficiatur subditus sancto Petro, ejusque diceretur esse fidelis. » Prostat monumentum citatis locis, cujus, cum sit valde prolixum, et abs re, brevi hac Baroni sententia summam otuli. Ex adverso Bertrami oblationem utinque obviam in regestis Greg. VII (lib. IX, ep. 12) et ap. Baronium (1081, n. 33) integram præmittam chartulæ Mathildis, quæ mox sequetur, ex eodem cod. Albiniano; tum quia in regestis, et apud Baroniū admodum varia exstat, quod solemne est monumentis non authenticis, exscriptorum licentia, qui præteritis ætatibus variari, atque ad sua tempora accommodari chartas veteres impune posse arbitrabantur; tum quia una cum Mathildiana donatione, quicū maxima ejus convenientia est, falsi arguit annalistam nuperum, pessimo publico, dissimilia congerentem, ad sanctæ sedis jura labefactanda. « Juramentum Bertrami comitis Provincie. Ego Bertramus Dei gratia comes Provincie ab hac hora et deinceps fidelis ero sancto Petro, et domino meo pape Gregorio, et S. R. Ecclesie, et cunctis successoribus tuis, qui per meliores cardinales intraverint. In nullo vestro dampno, vel S. R. Ecclesie, me sciente, consentiam. Sic me Deus adjuvet, et hæc sancta evangelia. Præterea pro remissione peccatorum meorum, et parentum meorum offero, concedo, dono omnem honorem meum, quantum ad me jure parentum meorum pertinet, omnipotenti Deo, et sanctis apostolis ejus Petro, et Paulo, et domino meo VII pape Gregorio, et prefatis successoribus ejus; ita ut quicquid eis placuerit deinceps de me, et de toto honore meo sine ulla contradictione faciant. Ecclesias autem omnes, que in mea potestate sunt, in eorum potestate omnino dimitto. » Jam vero ipsa magnæ comitissæ chartula audienda est.

238 CARTULA COMITISSE MATHILDÆ *

In nomine sancte et in-liv: luc Trinitatis. Anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi millesimo centesimo II, quinto decimo die Kal. decembris Ind. x. Tempore dñi ^b Gregorii VII pape in Lateranensi palatio. In cappella S. Crucis. In presentia Centii Frangipani. [Frangipane], Gratiani, Centii [Cencii] Franculini, et Alberici de Petro Leonis, Cice, et Beneincasa [P. Leone, et Benincasa] fratris ejus, et Uberti de Tascio [ejus Uberti de Tuscia], et aliorum plurium. Ego Mathilda [Mathildis] Dei gratia comitissa pro remedio anime mee, et parentum meorum dedi, et optuli Ecclesie S. Petri per interventum ^c domini Gregorii VII pape [pape VII] omnia bona mea jure

proprietario ^d tam quod [quæ] tunc habueram, quam ea que in antea acquisitura eram, sive jure successionis, sive alio quocumque jure ad me pertinerent [pertinent]. Et tam ea que ex hac parte montis [montium] habebam, quam illa que in ultramontanis partibus ad me pertinere videbantur ^e, omnia sicut dictum est, per manum dñi Gregorii VII pape Romane Ecclesie dedi et tradidi, et cartulam inde fieri rogavi. Sed [Sed] quia cartula nunquam [nusquam] apparet, **239** et timeo, ne donatio et oblatio mea in dubium revocetur; idcirco ego que supra comitissa Mathilda iterum a presenti die dono et offero eidem Romane Ecclesie per manum Bernardi cardinalis et

* Cod. ms. add.: *Mathildis super concessione bonorum suorum facta Rom. Ecclesie.*

^b Muratorius in sua edit. semel et iterum legit *domni* Greg. Cod. Vat. *domini*, ut habet Leibnitiū, cui major fides, quia ill. Laurentium Zacagnum ad jutorem adhibuit in collatione codicis. Præterquam quod in monumentis sæc. XII dominum non dominum appellari pontificem compertum est: et in nostro codice semper legitur *dominus* in hac cartula. E contrario in diplomatis Ludov., Ottonis, et Henrici semper *domnus*, quod animadverti debet pro majori monumentorum. fide.

^c Opportune Ducangius (verb. *Intervenire*) animadvertit, voces istas per *interventum*, seu *interventu*, quæ in hujusmodi concessionibus reperiuntur, sumi pro intercessione, aut mediatione: quæ res infra clarius explicatur per manum. Unde patet, donationem factam esse Ecclesie Romanæ, eadem prorsus ratione, qua Pippinus, Carolus, Otto, Henricus suas donationes fecerunt principi apostolorum per Stephanum II, Adrianum, Joannem XII, et Benedictum VIII,

cæterique Augusti exemplo Ludovici Pii confirmarunt varias per pontifices.

^d Quamvis donaret propria juris sui tam quæ tunc habebat quam quæ jure quovis acquisitura erat, tamen accipiti ex loquendi genere vix intelligimus, num ipsa utatur erga Rom. Ecclesiam jure illo validissimo, quo domini et legitimi possessores utuntur, ut firmior donatio sit, et quo se excidisse fatetur post donationem, beneficiario exinde utens, an jure proprietario deinceps uti debeat Ecclesia Romana. Murator. (*Script. Ital.*, tom. V, p. 366) ad Dominiz. morem invaluisse ait: « offerendi non castra solum, sed et integra regna apostolicæ sedi, eaque rursus ab illa accipiendi in feudum; » quam rem prolatis exemplis comprobatur. Sed donatio Mathildis non est ejus generis, ut patet ex iis quæ sequuntur, tamen quoad ipsa donatrix superstitis fuit, iisdem bonis frueretur. Nam vera hæredis Ecclesie Romanæ institutio fuit, ut non semel Dominiz ait.

^e De bonis propriis trans, et citra Alpes vide dissertat.

legati ejusdem Romane Ecclesie ^a, sicut illo tempore A dedi per manum dñi Gregorii VII pape, omnia bona mea tam que nunc habeo, quam que in posterum Deo propitio acquisitura sum, et tam ea, que ex hac parte montis [montium], quam que in ultramontanis partibus habeo, vel habitura sum sive jure hereditario, sive alio quocumque jure ^b, pro mercede et remedio anime mee, et parentum meorum. Que autem ista mea bona juris mei superioris dicta una cum accessionibus, et ingressibus, seu cum superioribus, et inferioribus suarum qualiter supra legimus ^c [legavi], in integro: ab hac die in eadem Ecclesia dono et offero, et per presentem cartulam oblationis, ibidem habendum ^d confirmo. Insuper per cultellum, festucam nodatam, guantonem, et guasionem ^e terre [gantonem et vascionem terræ], atque ramum arboris, et me exinde foras expuli, guarpivi [garpivi], et absentem me feci ^f, et a parte ipsius Ecclesie, **240** habendum reliqui faciendum exinde pars ipsius Ecclesie, aut cui pars ipsius Ecclesie dederit, a presenti die quidquid voluerit ^g, sine omni mea et hereditam, ac proheredum meorum contradictione. Si quid

^a De hoc Bernardo ex abbate Vallumbrosano in cardd. collegium cooptato, ejus virtutibus ac vicibus in civitate Parmæ vide Baron. (1102, n. 22 seq.) ac præcipue Ughellum in Episcopis Parm. (tom. II, p. 168 seq.).

^b Cod. ms. habet: *habeo, quam que in posterum Deo propitio acquisitura sum alio quocumque jure.*

^c Locus admodum depravatus, quem tamen omnes ita legunt, utpote ex cod. Vat. recensione profectum. Baronius (1102, num. 20), qui præter eum cod. alium etiam consuluit ejusmodi antiqua monumenta continentem, sic illum profert: *una cum accessionibus, et ingressibus, seu superioribus, seu inferioribus qualiter supra legavi.* Murator. animadvertit, vulgarem eorum temporum formulam esse, *qualiter supra legitur*, neque aliter hic legendum putat. Lectio nostri codicis ab emendatione ista parum abluat.

^d Et hic Murator. notat usitatam esse notariorum formulam *habendum.* Animadversioni hujusmodi noster codex fidem adjungit.

^e Monet Baron. formulas hasce, natas ex idiotismis ejus temporis, in hujusmodi diplomatibus reperiri, quæ modo exoleverunt. Per hujusmodi autem formulas fiebant investituræ bonorum, ut multa exempla videre est ap. Ducangium in Glossar. (verb. *Investitura*). Præ aliis hanc affert ex Miræo (tom. I *Dipl. Belg.*, p. 370): « Et per præsentem chartulam offeritionis ibidem habenda confirmo, insuper per cultellum, festucam nodatam, gantonem, et guvasionem terræ, atque ramum arboris. » Leibnitius legit *gantonem* ut in nostro cod., definitque *chirotecam*; item *guvasionem* cum Miræo, explicatque *cespitem*. Videndus omnino Ducangius tum loco citato, tum ad singulas voces; nam longum esset tam multa exempla, quibus rem comprobat, hic congerere.

^f Idem Leibnitius post prædictas formulas investituræ addendum putat *tradidi*: quod tamen ubique desideratur. Quæ sequuntur sunt fere synonyma: *Garpire* enim quod et *guerpire*, et *verpire* in chartis invenitur, valet possessionem rei alicujus dimittere:

vero, quod futurum esse non credo, si [sive] ego Mathilda comitissa, quod absit, aut ullus de hereditibus ac prohereditibus meis seu quolibet opposita personæ contra hanc cartulam oblationis ire quandoque agere temptaverimus, aut eam ^h per quodvis ingenium infringere quesiverimus, tunc inferamus ad illam partem, contra quam exinde item intulimus [intulerimus], multa [mulctam], quod est pena auri optimi libras mille argenti pondera ⁱ milia. Et quod ^j repetierimus, vendicare non valeamus. Set presens cartula oblationis cunctis temporibus firma permaneat, atque persistat. Et bergamena [pergamena] cum atramentario de terra levavi, pagine Guidonis notarii tradidi, et scribi rogavi. In qua subter confirmans testibus optuli roborandam ^k. Actum Canusie feliciter. Mathilda Dei gratia si quid est, in hæc carta a me facta s-s ^l ✕ Ego Ardericus judex interfui, et s-s et † Ego Ubalduus judex interfui, et s-s et Signum manus Attonis de Monte Barranzonis, et Bonvicini [Bonvicini] de Canusia rogati testes. Ego Guido notarius sacri palatii scriptor, et hujus cartule oblationis ^l post traditam complevi et dedi.

unde Leibnitius explicans *ejeci* recte innuit, Mathildem a bonorum suorum possessione se eiecisse ipso in actu donationis. Proinde Ecclesia eorum dominium adeptæ est anno eodem 1102, tametsi possidenda utendaque remanserint Mathildi usque ad annum 1115, cum eadem obeunte supremum diem, ab Henrico V invasa fuerunt, nec nisi post annos plures Ecclesia Rom. possessionem eorundem iniit ut dictum est in dissertatione.

^g Locus alter ad intelligendum difficilis. Baronius ope alterius codicis memorati, sic legit: *et a parte ipsius Ecclesie habenda reliqui facienda exinde pape, aut cui papa illius Ecclesie dederit, a presenti die quidquid voluerit.* Leibnit. recte restituit *habenda*; at barbarum declarat illud *faciendum*, et vocem *dederit* arbitratur reJundare. Sententiam vero hæc esse ait: « ut faciat exinde pars ipsius ecclesie quidquid voluerit. »

^h Leibn. legit *tam*, recte Muratorius scribendum putat *aut eam*: male autem Leibnitius castigat *etiam*.

ⁱ Apud Leibn. legitur *quo*. Baronius habet *quod*, quam lectionem probat Leibnitius idem.

^j Lectio Baronii explicator: *Pergamenam cum atramento de terra levavi, paginam Guidoni notario tradidi.* Quæ postrema verba Leibnitio arriserunt. Formula est antiquissima: nam Ducang. (verb. *Pergamenum*) ex Tabular. Casaurien. profert exemplum Ludovici Loth. F. Ad rem nostram nil accommodatius charta apud Murator. (*Ant. Est.*, pag. 100), in qua hæc leguntur septuaginta annis duntaxat ante chartulam Mathildis: « Et bergamena cum atramentario ego qui supra Adeleyda de terra levavi, et Agimoni notario sacri palatii tradidi, et scribere rogavi, in qua supter confirmans, testibusque optuli roborandam. »

^k Apud Baronium legitur *subscripsi*; et ita in sequentibus: *Interfui, et subscripsi.* Neque aliud innuit appositum signum s-s.

^l Leibn. aliique semper legunt *offerionis*.

DE CODICE RUDOLPHINO, SEU DE RUDOLPHI EPISTOLARUM LIBRIS TRIBUS DISSERTATIO.

241 PROCEMIUM.

I. De imperatoris majestatis in Occidente instauratæ ingenio satis mihi videor disputasse, cum

dissererem de epistolis Leonis III. De Rudolphi regis Romanorum epistolis nunc dicturus: capita duo præmittam necesse est, sine quorum cognitione